

გურამ ყორანაშვილი

**ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი
მდგომარეობა და პერსპექტივები**

**თბილისი
2008**

რეკომენდირებულია დასაბეჭდად ჰუმანიტარულ-სოციალური ფაკულტეტის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დეპარტამენტის მიერ

ამ სათაურით ჩვენს მიერ საქართველოს პოლიტექნიკური უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ-სოციალურ ფაკულტეტზე პროფესორ-მასწავლებელთა და სტუდენტთა თანდასწრებით წაკითხულ იქნა მოხსენება. იგიეხება ჩვენი დღევანდელიობის ერთ-ერთ მწვავე საკითხს. ეფიქრობთ, ბროშურით დაინტერესდებიან მეცნიერ-მუშაკები, სტუდენტობისა და ინტელიგენციის ბევრი წარმომადგენელი.

რედაქტორი იგორ კვესელავა,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

ძართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობა და პერსპექტივები

“აღდგენა ისტორიისა - ერის გამოცოცხლებაა, გამომხსნელებაა, აწმყოს გაგება და წარმართვაა, მერმისის გამორკვევაა სიბნელისაგან”;

“შეიღმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს ცხოვრების უღლის წევა. შეიღს უნდა გამორკვეული ჰქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შემცდარი, რა ავი მიიჩნია კეთილად, და რა კეთილი - ავად, რა უმართაედა ხელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა და რისთვის და რაში უქმობდა. უამისოდ თვითონ შეიღი, რაც გინდა მხნე და გამრჯელი იყოს, უხორთუშო სპილოს ეგვანება, დავით გურამიშვილისა არ იყოს, და ამ წუთისოფელში ვერას გახდება.”

ი ლ ი ა

“ჩვენ მიძინებულ საზოგადოებას შეწუხებისა და კრიტიკისა ეშინიან და ყველგან მტრები ელანდება.”

ი ვ ა ნ ე ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი

მოვლენათა ნორმალური განვითარებისას მეცნიერებას, კერძოდ, მის ცალკეულ დარგებს, დროდადრო უნდა შეეძლოთ გაიცნობიერონ თანადროული მდგომარეობა და აქედან გამომდინარე, დასახონ პერსპექტივები სამომავლოდ. თქმული მით უფრო უპრიანია დღევანდელი ქართული მეცნიერების მიმართ, რომელიც, გამოდის რა “საბჭოური სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის” არტახებიდან, კრიტიკულად უნდა უდგებოდეს თავის უახლოეს წარსულს.

მოხსენებაში ჩვენ შევჩერდებით კერძოდ ქართულ ისტორიოგრაფიაზე. მოგეხსენებათ, იგი გახლავთ ქართული მეცნიერების უძველესი დარგი, რომელსაც განვითარების საკმაოდ ინტენსიური გზა აქვს გავლილი და რომელსაც ანსახიერებენ გამოჩენილი წარმომადგენლები. ცხადია, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ დღევანდელმა ქართულმა ისტორიკოსებმა გულზე ხელი დაიკრიბონ და უმთავრესად მიღწეული დონით იამაყონ.

დიდად სამწუხაროდ, დღესდღეობით ჩვენი ისტორიკოსების უმეტესობა სწორედ ამგვარი გულარხეინი განწყობილებისაა. თუ

გახსაკუთრებით ძველი და საშუალო თაობების დარგის შავეან წარმომადგენლებს ვერწმუნებით, თურმე აღნიშნული თვალსაზრისით საგანგაშო არაფერი არ გექონია. ახალი ქართული ისტორიოგრაფია, რომლის სათავეებთანაც დგანან თეიმურაზ ბატონიშვილი, მარი ბროსე, სულხან ბარათაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, ილია და სხვანი, რომელთა ძალისხმევაც დაგვირგვინდა ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედებით, კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ განვითარებულია საბჭოთა პერიოდის მანძილზე. ერთ დროს არ ერიდებოდნენ აღნიშნათ ხოლმე (მათ შორის წერილობითი სახითაც), რომ 1930-იანი წლების შუა ხანებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის გაბატონებით იგი (დარგი) არნახულ სიმაღლეზე ავიდა, რომ მანამდე იგი “ლენინურ ეტაპზე” შემდგარა, მეტიც, მას გაუსწრია თვით დასავლეთის მოწინავე ისტორიოგრაფიებისათვისაც კი. რასაკვირველია, ასეთ “ნასიბრძნს” ჩაგვიჩინებდნენ მომავალ ისტორიკოსებსაც.

ცხადია, ამგვარი რიხიანი წარმოდგენა ფრიად გაზვიადებული გახლავთ. თუმცა ვაღიარებთ რომ აღნიშნული პერიოდის განმავლობაში საკმაოდ ბევრი რამ გაკეთდა-გამოვლენილ და შესწავლილ იქნა ახალი საისტორიო წყაროები, დადგინდა და დაზუსტდა მრავალი საისტორიო ფაქტი, თვალსაჩინოდ განვითარდა არქეოლოგია, ეთნოგრაფია (ეთნოლოგია) და ა.შ. მაგრამ ხომ ურყევი ფაქტია, რომ ქართული ისტორიოგრაფია ვითარდებოდა ბევრ მხრივ არახელსაყრელ სოციალურ გარემოში, კერძოდ, არ შეიძლებოდა რომ მასზე დიდი უარყოფითი ზეგავლენა არ მოეხდინა საბჭოურ რეჟიმს, იდეოლოგიას, უპირველესად ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმს. თუმცა მავანი ისტორიკოსები ამ გარემოებას აღიარებენ, ოღონდ ნაწილობრივ, გულისხმობენ რა ოდენ საბჭოური პერიოდის (1921 წლიდან მოყოლებული) შემსწავლელ ისტორიოგრაფიას.

დიდად საუბედუროდ, საბჭოური იდეოლოგიის უარყოფით ზემოქმედებას წინა პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლა-შემეცნებაც ვერ გადაურჩა. როგორც აღვნიშნეთ, მის თეორიულ, “ფილოსოფიურ” საფუძვლად იქცა მარქსიზმ-ლენინიზმი, სახელდობრ კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის ისტორიული მატერიალიზმის გავეულგარებული სახესხვაობა. საქართველოში ვულგარიზაციის ეს პროცესი დაიწყო მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში, ნოე ეორდანიას, ფილიპე მახარაძის,

ალექსანდრე წულუკიძის, მოგვიანებით იოსებ ჯუგაშვილის (სტალინის) ძალისხმევით. თუ იმხანად საქართველოში ადგილი ჰქონდა დასავლურ ალტერნატიულ სოციოლოგიურ და ისტორიულ-ფილოსოფიურ მიმართულებებს, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მოკიდებული, განსაკუთრებით ი. ბ. სტალინის დიდი პოლიტიკური აღზევების ხანიდან, ჩამოყალიბდა დოგმათა ერთობლიობა, რომელსაც ნამდვილი, შემოქმედებითი მარქსიზმის სახელით მოიხსენიებდნენ და რომელიც გამორიცხავდა სხვაგვარ აზროვნებას.¹ ამგვარ თეორიულ სოციოლოგიურ და ისტორიულ-ფილოსოფიურ ბაზაზე კი, ვიმეორებთ, ისტორიოგრაფია, წარმატებით ვერ განვითარდებოდა.² (როგორც ცნობილია, ისტორიული მატერიალიზმის გაეუფლარების სახეობაზე (თვით დასავლეთში) კარლ მარქსი წერდა, რომ მე ის ვიცი, რომ მარქსისტი არა ვყოფილვარო. (ამ ფრაზას იყენებდა ილია ნოე ჟორდანიას წინააღმდეგ). ფრიდრიხ ენგელსის მიხედვით კი ისტორიის მატერიალისტური გაგების მეთოდის ამგვარი ცოდნით ისტორიული პერიოდების გააზრება უფრო ადვილი გახლდათ, ვიდრე პირველი ხარისხის უბრალო განტოლების ამოხსნა).

დავიწყებთ საზოგადოების, ისტორიული პროცესის ელემენტარული ამოსავალი პუნქტიდან. ი. ბ. სტალინის მიხედვით, თუმცა გეოგრაფიული გარემო, ხალხთმოსახლეობა საზოგადოების არსებობა-განვითარების აუცილებელ მატერიალურ პირობებად ითვლებოდნენ, მაგრამ საბოლოოდ ასეთად (ამოსავალ პუნქტად) იგულისხმებოდა წარმოების წესი-ტექნიკის, საკუთრების განვითარებისა და ექსპლუატაციის ფორმა. ასე რომ, გამოირიცხებოდა გეოგრაფიული გარემოსა და ხალხთმოსახლეობის (მოსახლეობის სიმჭიდროვისა და საერთო რაოდენობის) მნიშვნელობა.

შესაბამისი ხალხის, ქვეყნის ისტორიის თხრობისას გეოგრაფიულ ფაქტორს გაკერით მოიხსენიებდნენ, უფრო ფართო, კონკრეტული ჩვენებისაგან კი თავს იკავებდნენ, რამეთუ მსგავსი რამ გეოგრაფიული დეტერმინიზმისათვის “ხარკის გაღებად”

¹ აღნიშნული თვალსაზრისით ბოლო მცდელობას წარმოადგენდა პროფ. გრიგოლ ნათაძის ნაშრომი “საზოგადებათმცოდნეობის მეთოდოლოგიისა და მეთოდის საკითხები” ნაკვეთი, 1, ტფილისი, 1931.

² ნიკო ბერძენიშვილი დიდ გულუბრვეილებას იჩენდა, როცა წერდა: “მხოლოდ სოციალიზმის გამარჯვების პირობებში, მხოლოდ ანტაგონისტური კლასების გადალახულობის პირობებში პირველად იქმნება რეალური შესაძლებლობა ნამდვილი მაცნიერული ისტორიოგრაფიისა, საყოველთაო “ქართლის ცხოვრების” შექმნისა”. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი 3, თბილისი, 1966, გვ. 338.

ითვლებოდა (ცნობილია, რომ ამ ბრალდებას ვერ ასცდა მარქსიზმის ცნობილი რუსი თეორეტიკოსი და პროპაგანდისტი გიორგი პლესხანოვი. თუ ამ მხრივ ლოგიკურად თანმიმდევრულნი იქნებოდნენ, იგივე უნდა განეცხადებინათ თვითონ მარქსიზმის კლასიკოსებისათვისაც).

კიდევ უფრო მეტად იყო იგნორირებული ისტორიაში დემოგრაფიული ფაქტორის წარმოჩენა: ისე გამოდიოდა, თითქოს ისტორიული, სოციალური პროგრესისათვის საკმარისი იყო მხოლოდ ადამიანების, როგორც შრომითი, წარმოებითი გამოცდილების მქონე პირების წარმოდგენა. ვფიქრობთ, ადვილად გასაგები უნდა იყოს ისტორიული პროცესის გააზრებისას თუ როგორ პრიმიტივიზმს ჰქონდა ადგილი აღნიშნული თეორიული პოსტულატის გაბატონების პირობებში. აღარაფერს ვამბობთ კონკრეტული საზოგადოების გარემომცველი ისტორიული გარემოს თაობაზე, რომელიც ცარიელი ფრაზითაც კი არ მოიხსენიებოდა. არადა, აღნიშნული ფაქტორი ხშირად სათანადო გამოწვევებს სთავაზობდა კონკრეტულ საზოგადოებას, რაც უკანასკნელის მხრივ ასეთსავე პასუხს განაპირობებდა. საზოგადოება-იზოლაციისათვის კი მსგავსი სტიმულების არსებობა გამოირიცხებოდა. დავსძენთ, რომ მარქსიზმის (არა “მარქსიზმ-ლენინიზმის”!) კლასიკოსებს, მით უფრო კონკრეტული ისტორიული პროცესების გადმოცემისას, მხედველობის არეში ჰქონდათ არა მხოლოდ აღნიშნული ფაქტორები, არამედ რასაც კი.

აღვნიშნავთ უაღრესად ბრიყვულ, პროფანულ “ფილოსოფიურ-სოციოლოგიურ” წარმოდგენას, რომელიც მოდის ვლადიმერ ლენინისა და იოსებ სტალინისაგან. მათ მიხედვით, ისტორიის (მსოფლიო) აღმავალ საფეხურებს განასახიერებდა მრავალი ძველი ცივილიზაციის მქონე საზოგადოება (ხალხი). კერძოდ, ეს ფაზები ყოფილან: მონათმფლობელობა (ცხადია, პირველყოფილ-კომუნისტური (გნებათ “პრიმიტიული საზოგადოება” ვიხმაროთ) საზოგადოების დაშლა-დეზინტეგრაციის (შემდგომ), ფეოდალიზმი თავისი საფეხურებით და ხშირ შემთხვევაში კაპიტალიზმის გენეზისიც კი. ამისაგან განსხვავებით კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი, მანამდე ჰეგელი (იხ.მისეული “ისტორიის ფილოსოფია”) სულ სხვანაირი შეხედულებისანი იყვნენ¹. კერძოდ, ისინი თვლიდნენ, რომ მსოფლიო-ისტორიული განვითარება ხდებოდა

¹ სხვათა შორის, საკითხს საღი აზრით უდგებოდა “მენშევიკი” ნოე რამიშვილი თავის 1912 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში “ისტორიული მატერიალიზმი” (გამოიცა 1917 წელსაც).

ისტორიული ცენტრების გადანაცვლების გზით—პირველ-ყოფილობის შემდგომ აზიური, ანტიკური (მონათმფლობელური) (საბერძნეთსა და რომში), ფეოდალური წარმოების წესები, კაპიტალიზმის გენეზისი და თავდაპირველი განვითარება (დასავლეთ ევროპის ისტორიულ რეგიონში).

ქართული ისტორიკოსები, ცხადია, იძულებული გახდნენ (შეგნებულად თუ შეუგნებლად) ჩვენი ძველი ისტორიული პროცესი გაეაზრებინათ ფაქტობრივად გეოგრაფიული და დემოგრაფიული ფაქტორების გარეშე, ასევე მისთვის თავს მოეხვიათ მონათმფლობელური ფორმაცია. თუმცა სიმონ ჯანაშია შესაბამის საკითხს თავდაპირველად მიუდგა მრავალწყობიანობის თვალთახედვით, მაგრამ შემდგომში ი.ბ. სტალინის “დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის” (დაიბეჭდა “სკკპ(ბ) ისტორიის მოკლე კურსში” 1938 წელს, შემდგომში კი ცალკე ბროშურის სახით გამოდიოდა უზარმაზარი ტირაჟებით) ზეგავლენით მან დათმო და აღიარა, რომ მონათმფლობელობა როგორც სოციალურ-ეკონომიკური ფარმაცია ძველ საქართველოშიც (კერძოდ, მის რამდენიმე რეგიონში) არსებობდა. იგივეს ფიქრობდა ნიკო ბერძენიშვილიც შემდგომაც, დიდი ხნის მანძილზე. მოგეხსენებათ აღნიშნული თვალსაზრისი გატარებულ იქნა საქართველოს ისტორიის ძველ, საერთოდ მშვენიერ სახელმძღვანელოში (დაიბეჭდა 1943 წელს, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიასა და ნიკო ბერძენიშვილის ავტორობით).¹

გ.ი. ლენინისა და ი.ბ. სტალინის ასეთივე პროფანული წარმოდგენის მიხედვით მოხდა, რომ სახელმწიფოს წარმოშობა ძველ საქართველოში “გააზრებული” იქნა კერძო საკუთრების (მათ შორის მიწაზე) და აქედან გამომდინარე, საზოგადოებაში გაბატონებული და დაჩაგრული (მონათმფლობელობისა და მონების) კლასების გაჩენის შედეგად. მსგავსი მტკიცებულებისას თითქოს ეყრდნობოდნენ ფრიდრიხ ენგელსის ნაშრომს “ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა”. მაგრამ ფაქტია, რომ ამ წიგნში ნაჩვენები გზები სახელმწიფოს წარმოშობისა (ერთი მხრივ ანტიკურ ქვეყნებში, საბერძნეთსა და რომში და მეორე მხრივ, დასავლეთ ევროპაში, გერმანელი ხალხების შემოსევების

¹ შეგახსენებთ, რომ სახელმძღვანელოს პირადად გაეცნო ი.ბ. სტალინი, რომელმაც მთლიანობაში მოიწონა იგი, თუმცა ზერელე შენიშვნებიც გამოსთქვა. წიგნმა 1947 წელს სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, 1950-იანი წლების დასაწყისში იგი მკაცრი კრიტიკის ქარცეცხლში მოექცა რიგ რეს და მათ ფეხისხმას აყოლილ ქართველ ისტორიკოსთა მხრივ.

შედებად) სულაც არ ყოფილა უნივერსალური. კერძოდ, ძველ აღმოსავლეთში, ნომადურ ხალხებში, შემდეგ ამერიკის კონტინენტებზე სახელმწიფოთა წარმოშობა სულ სხვანაირ საფუძველზე გახდა შესაძლებელი (ძველი აღმოსავლეთის ბინადარი ხალხების მიმართ ეს აღნიშნა ფრიდრიხ ენგელსმა თავის “ანტი-დირინგში”).

ქართველი ისტორიკოსები, ასევე ეთნოგრაფოსები (ეთნოლოგოსები) დიდი სიძნელის წინაშე აღმოჩნდნენ საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის გააზრებისას. როგორ უნდა გააზრებულყო საქართველოს ამ რეგიონის საზოგადოება ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ფორმაციული “თეორიის” შუქზე? აქედან გამომდინარე, მივიდნენ დასკვნამდე, თითქოს აქ პირველყოფილი (გვაროვნულ-ტომობრივი) საზოგადოების არსებობას ჰქონდა ადგილი (ამერიკელი იროკეზების მსგავსად). საერთოდ, ჩვენში ისე წარმოდგენდნენ, რომ ისტორიულ პროცესში (განსაკუთრებით წინარეისტორიულ პერიოდში) ამართლებდა ევოლუციონიზმი, დიფუზიონიზმი კი მიუღებლად მიაჩნდათ, რამეთუ ეს მიმართულება გარეგან ფაქტორზე ამახვილებს ყურადღებას. სინამდვილეში, რასაკვირველია, უკანასკნელი თვალსაზრისი, მიდგომა საკმაოდ რეალისტური გახლდათ. საერთოდ კი გამართლებულია ორივე მიდგომის ერთობლივად გამოყენების საფუძვლიანობა.

ეფიქრობთ, რომ სიმონ ჯანაშია მნიშვნელოვანწილად სწორედ ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმს, სახელდობრ ი. ბ. სტალინის “აზრს” უხდოდა ხარკს, როდესაც საქართველოს ისტორიის შესაბამის პერიოდში “ფეოდალურ რევოლუციას” ხედავდა (ქართლსა, ლიზიკასა და აფხაზეთში). ისე, შეგახსენებთ, რომ ი. ბ. სტალინი ამას უკავშირებდა “მონათა რევოლუციას”.

ცნობილია, რომ იმ პერიოდის ჩვენი თვალსაჩინო ისტორიკოსები იძულებულნი შეიქნენ ანგარიში გაეწიათ ი. ბ. სტალინის “ღრმაზროვანი მოსაზრებისათვის” და ემტყცებინათ, რომ უწინდელ საქართველოში ქართველი ერის ცალკეული ელემენტების წარმოშობას თუ ჰქონდა ადგილი, ხოლო ქართველობა, როგორც ერი გაჩნდა მეცხრამეტე საუკუნეში, კაპიტალიზმის განვითარების კვალობაზე. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით სიმონ ჯანაშია შეეცადა თავი აერიდებინა ი. ბ. სტალინის აშკარა მცდარი შეხედულებისათვის (თითქოს ქართველი ერის ჩამოყალიბების პროცესი დაიწყო კაპიტალიზმის გაჩენის კვალობაზე).

რასაკვირველია, ისტორიულ პროცესში კლასობრივი ბრძოლის მნიშვნელობის ჩვენება სულაც არ გახლდათ მარქსიზმის კლასიკო-

სების აღმოჩენა. მაგრამ, განსაკუთრებით თვითონ ფრიდრიხ ენგელსის შეხედულებით, ისტორიაში იყო სიტუაციები, როცა აღნიშნული ფაქტორის მოქმედება უკანა პლანზე გადადიოდა, წინა პლანზე კი დგებოდა ეროვნული სოლიდარობის, გაერთიანების აუცილებლობა თავისუფლებისათვის, დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. მსგავსი რამის აღიარება კი საბჭოთა პერიოდის პირობებში დიდ “ერესს”, მკრეხელობას წარმოადგენდა. ამიტომაც იყო, რომ ჩვენი გამოჩენილი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი ყოველთვის გახაზავდა ხოლმე კლასობრივი ბრძოლის პერმანენტულად არსებობა-განვითარებას უწინდელ საქართველოში. რაკი სიტყვამ მოიტანა, ვიტყვით იმასაც, რომ უკანასკნელი იძულებული გახდა, ი. ბ. სტალინის შეგავლენით, ზემოთ დასახელებულ სახელმძღვანელოში ყოველნაირად გაეზვიადებინა გიორგი სააკაძის დადებითი როლი.

საქართველოს გაერთიანება X-XII საუკუნეებში გააზრებულ იქნა (სიმონ ჯანაშიას და მარიამ ღორთქიფანიძის მიერ) უმთავრესად ეკონომიკური ფაქტორის საფუძველზე. დიდად საეჭვოა, რომ ამ პერიოდის ჩვენი ისტორიის გამოწვევას პასუხი გაეცა დასვლეთ ევროპის რიგი ქვეყნების (მაგალითად საფრანგეთის, ინგლისის) ცენტრალიზაციის წანამძღვრების ბაზაზე.¹

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთ დროს აღიარებული იყო, რომ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მეფის რუსეთის აქ დამკვიდრებასთან (ანექსია-ოკუპაციასთან) ერთად კი არ დაიწყო, არამედ 1860-იანი წლებიდან მოყოლებული, როდესაც ადგილი ჰქონდა კაპიტალიზმის, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური წყობის გაჩენას. კერძოდ ამ თეალსაზრისს იზიარებდა ნიკო ბერძენიშვილი.

დღევანდელი დღის გადასახედიდან ჭეშმარიტად ღიმილის მომგვრელია მეცხრამეტე საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების, განსაკუთრებით ილიას იდეური მემკვიდრეობის, საბჭოური, “მარქსისტულ-ლენინური” გააზრება. (სხვათა შორის, მსგავსი ბრიყველი, პრიმიტიული წარმოდგენების ძირები მიდის 1890-იან წლებში, განსაკუთრებით ნოე ჟორდანიასა და ფილიპე მახარაძის შესაბამის “ნააზრევში”).

აღარას ვამბობთ მეოცე საუკუნის ისტორიის გაგება-გააზრებაზე, რომელიც უმეტესწილად იდეოლოგიურიებული სახით

¹ როგორც ამ, ისე რიგ სხვა შემთხვევაშიც (მათ შორის ნიკო ბერძენიშვილის ნააზრევში) ეხედებით ე. წ. ეკონომიკური მატერიალიზმის გამოყენებას.

წარმოიდგინებოდა.

ეკლავ გაგიმეორებთ, რომ, რასაკვირველია, საბჭოთა პერიოდში მრავალი წიგნი, მონოგრაფია თუ კრებული, აურაცხელი სტატია დაიბეჭდა, რომლებიც აშუქებდნენ საქართველოს ისტორიული პროცესის ცალკეულ მხარეებს. ბევრი ამათგანი, ცხადია, დღესაც ინარჩუნებს მნიშვნელობას და შეინარჩუნებს მომავალშიც. განსაკუთრებით სასიამოვნოა აღინიშნოს რიგ ქართველ ისტორიკოსთა მცდელობანი, დაემუშავებინათ აკრძალული თემები. მაგალითად, ქალბატონი ბაბილინა ლომინაძე მუშაობდა ქართული ეკლესიის ისტორიაზე, შოთა ხანთაძე მუშაობდა აღექსანდრე ბატონიშვილის თემაზე, მანვე შეაგროვა მასალები კახეთის 1812 წლის აჯანყების შესახებ. მაგრამ სათანადო დოკუმენტები, შეგროვილი მოსკოვში ცენტრალურ სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიულ არქივში, იმხანად, 1961 წელს ვერ გამოიცა (კრებული გამოქვეყნდა ავტორის სიკვდილის შემდეგ, 1999 წელს). უმანგი სიღამონიძე შეეცადა ფართოდ, ახლებურად გაეაზრებინა 1918-1921 წლების მოვლენათა ასახვა ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში (იხ. მისი წიგნი “საქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობისა და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების ისტორიოგრაფია (1917-1921 წ. წ.)”, თბილისი). აღექსანდრე ბენდიანიშვილმა 1980 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი “ეროვნული საკითხი საქართველოში (1801-1921 წ. წ.)”, თბილისი.

პოსტსაბჭოურ პერიოდში მომდევნო თაობების ისტორიკოსები შეეცადნენ შეეცნოთ “ისტორიის თეთრი ლაქები”. ასე თუ ისე დაიწერა საქართველოს ძველი პოლიტიკური პარტიების ისტორიები, დამუშავდა ქართული ეკლესიის ისტორიის რიგი საკითხებისა. მაგრამ ყოველივე ეს ეხება საისტორიო პროცესის ცალკეულ მხარეებს ანუ ანალიზის დონეს. ხოლო რაც შეეხება საისტორიო სინთეზს (ისტორიული პროცესის მთლიანობაში გააზრებას), ამგვარი ხასიათის ნაშრომების შექმნა კი ფრიად გაძნელებულია. მიზეზი სავსებით გასაგებია: ამას გამორიცხავს პრიმიტიული თეორიის, ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის მნიშვნელოვანი გადმონაშთები ანდა სათანადო, ამ “მოძღვრების” საპირისპირო თეორიის, მეთოდოლოგიის არქონა.

თავის დროზე, მოგეხსენებათ, ივანე ჯავახიშვილმა ნამდვილად ტიტანური შრომა გასწია ჩვენი ისტორიული პროცესის ახლებურ საფუძველზე გასააზრებლად. როგორც თვითონ იგი შენიშნავდა (ვარლამ დონდუასადმი გაგზავნილ წერილში), ისტორიას უფრო

უკეთესად დაწერდა, რომ სათანადო პირობები (ცალკეული საკითხების დამუშავებულობის სახით) ჰქონოდა. მაინც, საბედნიეროდ შეიქმნა დიდი ისტორიკოსის “ქართველი ერის ისტორიის” ხუთტომეული (ამჯერად აღარაფერს ვამბობთ ივანე ჯავახიშვილის სხვა მნიშვნელოვან ნაწარმოებებზე).

აღნიშნული წარმატება იმიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ ივანე ჯავახიშვილი არ ყოფილა ოდენ ემპირიკოსი მკვლევარი, როგორც ამას საბჭოურ ხანაში ოპონენტები უკიჟინებდნენ. ჯერ კიდევ 1904 წელს დაწერილ ნაშრომში იგი შენიშნავდა: “თვითოველ ხალხის ისტორიის შესწავლაზეა დამოკიდებული ბევრის მხრივ ის მეცნიერება, რომელსაც ისტორიის ფილოსოფიას ეძახიან და რომელიც შეადგენს ჩვენი მეცნიერების უზენაეს მიზანს”.¹ ჯერჯერობით, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ისტორიის ფილოსოფიის დაწერა შეუძლებოდა საბერძნეთის, რომის, შუა საუკუნეებისა და ახალი დროის დასავლეთ ევროპის ისტორიაზე დაყრდნობით, მაგრამ აღმოსავლეთისა და კერძოდ, საქართველოს ისტორიაზე დაფუძნებით კი იგი ვერ დაიწერებოდა, რადგან შესაბამისი რეგიონისა და ქვეყნის ისტორიოგრაფიები სათანადოდ არ არიან განვითარებული.² 1913 წელს იგი წერდა: მანამდე კი “ქართველი ერის ისტორია მეცნიერულად ჯერ ისე შესწავლილი არ არის, რომ ისტორიკოსს უფლება ჰქონდეს სრულებით დაუსაბუთებლად წეროს”.³ უფრო მოგვიანებით იგი წერდა, რომ განზრახული ჰქონდა შეეცაო აღნიშნული ხარვეზი: “ჩემი ისტორიის მიზანი”-ის მესამე წიგნში, საქართველოს, სომხეთის, სპარსეთისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაზე დამყარებული დაკვირვებათა გათვალისწინებით, ისტორიის ფილოსოფიის ყველა საკითხების საგანგებოდ განხილვას ვფიქრობ”.⁴ ერთი სიტყვით,

¹ მამულიშვილობა და მეცნიერება, ტფილისი, 1904 წ. გვ. 10.

² აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია და საქართველოსა და სომხეთის მონაცემები, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, მეხუთე გამოცემა, თბილისი, 1960 წ., გვ. 390.

³ ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, ტფილისი, 1913 წ., გვ. V.

⁴ ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი მე-3, თბილისი, 1982 წ., გვ. 404. მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, ივანე ჯავახიშვილიც ვერ ასცდა ახალ კოსმოპოლიტთა, “ანტინაციონალისტთა” მხრივ განქიქებას. მშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტის ეგიდით გამოსულ კრებულში “ჭკუა ელისაგან” (თბილისი 1994 წ.), სტატიაში “ქართული ინტელექტუალური ბრწყინვალება და სიღატაკე”, რომლის ავტორია დავით ზურაბიშვილი, ეკითხულობთ: “დიდი ქართველი მეცნიერი” (დააკვირდით: ეს სიტყვები წინწილებშია (გვ.) ივანე ჯავახიშვილი, რა თქმა უნდა არ არის არც ტიტუს ლივიუსი და არც თეოდორ მომზენი”; ივანე

ივანე ჯავახიშვილის საისტორიო შემოქმედების საიდუმლო სათანადო თეორიულ ინტერესებსა და მომზადებულობაშიც მდგომარეობს.

ახლა დავსვათ კითხვა: რა თვალსაჩინო საისტორიო სინთეზს ჰქონდა ადგილი ივანე ჯავახიშვილის “ქართველი ერის ისტორიის” ხუთტომეულის შემდგომ?

იმ წარმოდგენის შესაბამისად, თითქოს ცალკეული საკითხების დამუშავების შედეგად და მათი მექანიკური შეერთებით, აგრეთვე რუსული საბჭოური ისტორიოგრაფიის “მდიდარი გამოცდილების” მიბაძვით,¹ ქართველმა ისტორიკოსებმა მოინდომეს დიდი კოლექტიური ნაშრომის დაწერა. 1961 წელს ნიკო ბერძენიშვილმა აღნიშნა: “ამჟამად ქართული ისტორიოგრაფია გეგმავს მორიგ დიდ ამოცანას - საქართველოს ისტორიის მრავალტომეულის შექმნას. ეს იქნება მისი ახალი გამოცდა მარქსისტულ-ლენინური ისტორიოგრაფიის სარბიელზე და ჩვენ არ ვეჭვობთ, რომ ისტორიკოსთა ძლიერი კოლექტივი ღირსეულად გადაჭრის ამ ამოცანას და კომუნიზმის მშენებელი საბჭოთა საზოგადოების წინაშე პირნათლად ვაღმოხდილი გამოვა.”²

მართლაც, 1970-1980 წლებში გამოქვეყნებულ იქნა “საქართველოს ისტორიის ნარკვევების” რვა უზარმაზარი ტომი, რომლის “შემოქმედიც” გახლდათ... ოთხმოცდარვა ავტორი! სინამდვილეში იგი წარმოადგენს ავტორთა ცალკეული ნაშრომების კომპილაციას, მექანიკურ ნაერთს და არავითარ შემთხვევაში-შემოქმედებას. ჩანს, ავტორებიც რაღაცნაირად, ქვეცნობიერად უწევდნენ ანგარიშს აღნიშნულ გარემოებას, როდესაც აღნიშნულ რვატომეულს “საქართველოს ისტორიის ნარკვევების” სახელით და არა “საქართველოს ისტორიით” ნათლავენდნენ. დიდად ვეჭვობთ, რომ ივანე ჯავახიშვილის “ქართველი ერის ისტორიის” მსგავსად აღნიშნული რვატომეული როდესმე ხელმეორედ (მეტს ვინ ჩივის!) გამოიცეს.

ჯავახიშვილი არ არის დიდი მეცნიერი; იგი მხოლოდ და მხოლოდ “დიდი ქართველია”. იხ. გვ. 13. განა ღირს ამ პროფანის ამგვარ ბრიყულ გამონათქვამზე კომენტარის გაკეთება? ასევე ღიმილისმომგერელია მისივე განცხადება: “ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა მთელი სახელოვანი კოპორტა, ერთად აღებული, აშკარად ჩამოუვარდება ოსვალდ შპენგლერისა და არნოლდ ტოინბის ნამოღვაწარს”. იქვე გვ. 12.

¹ ამგვარი ნაშრომების მიმართ ცნობილი რუსი ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე იური აფანასიევი სარკასტულად შენიშნავდა-“კოლექტიური ნაშრომების ფოლიანტები”-ო.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი მესამე, თბილისი, 1966 წ., გვ. 305.

ზემოთქმულის ნათელსაყოფად განვიხილოთ პირველი ტომი. მასში გადმოცემულია არქეოლოგოსთა: ალექსანდრე კალანდაძის, ტარიელ ჩუბინიშვილის, ოთარ ჯაფარიძის, გერმანე გობუჯიშვილის, დავით ხახუტაიშვილის, ანდრია აფაქიძისა და ისტორიკოს გიორგი მელიქიშვილის მანამდე გამოქვეყნებულ ნაშრომთა შინაარსები. თხრობა ხშირ შემთხვევაში დაწერილებითი კელევა-ძიების ხასიათს ატარებს, ადგილი აქვს ნივთების (არტეფაქტების) დაწერილებით აღწერილობებს და ა.შ. ყოველივე ამის გამო წიგნი მძიმე წასაკითხია თვით სპეციალისტებისათვისაც კი. დაუშვებელით იმასაც, რომ ტომის უსარმაზარი მოცულობის (522 საგამომცემლო თაბახი) მიუხედავად, მასში მაინც ცოტა რამ არის ნათქვამი ჩვენს პირველყოფილ-, წინარე და ძველ ისტორიაზე. სათანადო აზროვნების პირობებში ამ მოცულობის ერთი მესამედით უფრო მეტის თქმა შეიძლებოდა. ივანე ჯავახიშვილმა 1913 წელს გეაჩვენა თუ როგორ უნდა დაწერილიყო საქართველოს ძველი ისტორია. ახლა საჭიროა იგივენაირი გზის გამეორება, მხოლოდ ახალ, ფართო საფუძველზე.

როგორც უნდა იყოს, ფაქტია, რომ თავის დროზე აღნიშნული რეაქტომეული მნიშვნელოვან საისტორიო ნაშრომად, ქართული საბჭოური ისტორიოგრაფიის “დიდ შენაძენად” იქნა გამოცხადებული. მსგავსი განწყობილება ჩანს იქიდანაც, რომ წიგნისათვის თექვსმეტმა ავტორმა (ვიმეორებთ: ოთხმოცდარეიდან!) საქართველოს სსრ სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა. მოინდომეს მისი თარგმნა და გამოქვეყნება რუსულ ენაზე (საინტერესოა თუ ვის უნდა წაეკითხა იგი?!). მაგრამ ყოველივე ეს დღეს ცხადია, არფერს არ ნიშნავს და “ნარკევეების” სახით გვაქვს ნათელი მაგალითი იმისა, თუ როგორ არ უნდა იწერებოდეს საქართველოს ნამდვილი საისტორიო მრავალტომეული. საისტორიო აზროვნების სიღატაკეს ემატებოდა გადმოცემის უბადრუკობაც. (ამ ნაკლის გამოსწორებას შეეცადნენ ლევან სანიკიძე და ვახტანგ ჭელიძე).

ჩვენში იყო მეორე მსგავსი მცდელობაც, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული ისტორიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის სამ ან ოთხტომეულის დაწერას. უამრავი ავტორის ძალისხმევით უკანასკნელის დიდი ნაწილი თითქმის დაიწერა, მაგრამ იმდენად მდარე დონეზე, ისეთი არაწაკითხვადი აღმოჩნდა, რომ წიგნის გამოქვეყნებაზე ხელი აიღეს. ისტორიკოსებს მიბაძეს არქეოლოგოსებმაც, რომლებმაც ჩაიფიქრეს ასევე რეაქტომიანი “საქართველოს არქეოლოგიის” დაწერა. აქედან

გამოვიდა პირველი ორი ტომი (1991-1992 წლებში). ასე რომ, შემდგომი ტომების გამოქვეყნება, გასაგები მიზეზების გამო, აღარ განხორციელებულა (შეგახსენებთ, რომ 1959 წელს დაიბეჭდა შვიდი ავტორის მიერ დაწერილი ამავე სახელწოდების წიგნი). ეთნოგრაფოს-ეთნოლოგოსებმაც მოისურვეს ორი მრავალტომეულის გამოცემა, მაგრამ ამ წამოწყებიდანაც საერთოდ არაფერი არ გამოვიდა.

საუბედუროდ, ჩვენ საქმე გვაქვს ფრიად სამწუხარო რეალობასთან: დღემდე არ გაგვანია ქართული ისტორიოგრაფიის მთლიანი, გაბმული სახის ისტორია. კიდევ უფრო უარესი დაგვემართა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის დაწერასთან დაკავშირებით. მეტსაც ვიტყვით, ეს დარგი, რომლის შექმნა-დაფუძნებისათვის დიდი ჯაფა გასწიეს ილიამ, ნიკო ნიკოლაძემ, არჩილ ჯორჯაძემ, სიმონ ხუნდაძემ და სხვებმა, ამჯერად სულს დაფავს (თუ უკვე არ დაღია სული?). მისი უკანასკნელი ასე თუ ისე თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ ლევან გორგილაძე და მიხეილ გაფრინდაშვილი.

ცხადია, ყოველივე ზემოთქმული მხოლოდ ქართული ისტორიოგრაფიის უახლოესი ისტორია კი არა, არამედ გაკვეთილიც გახლავთ იმისათვის, თუ რა უნდა ვიღონოთ, რომ ჩვენი იტორიის მრავალტომეული, მათ შორის ისტორიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი აზროვნებისა, მართლაც რომ მაღალი სტანდარტების შესაბამისად იყოს დაწერილი. პარალელურად სათანადო ძალისხმევა უნდა გამოვიჩინოთ წარსულის რიგ ისტორიკოსთა შესახებ მონოგრაფიების შექმნისათვის, ასევე რიგ შემთხვევაში ხელახლად დასაწერად.

დიდად უპრიანი, ჭკუისსასწავლებელი იქნება აქ ერთ გარემოებაზე შეეჩერდეთ. საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში შექმნილმა მძიმე, საგანგაშო სიტუაციამ თავის დროზე საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ხელმძღვანელობის ყურადღება მიიპყრო. ჯერ კიდევ 1962 წელს მოსკოვში ჩატარდა მთელი რიგი ღონისძიებებისა (აღნიშნული დაწესებულების უმაღლესი ორგანოების დონეზე, მეტიც, კომპარტიის მდივან ლეონიდ ილიჩოვის ძალიხმევეითაც), რათა დაესახათ გზები შექმნილი ვითარებიდან დარგის გამოსაყვანად.¹ დადგა საკითხი ისტორიის თეორიის, კერძოდ, მეთოდოლოგიის ამაღლების თაობაზე. ისტორიის ინსტიტუტში (მოსკოვისა) სპეციალური სამეცნიერო უჯრედიც (სექტორი) კი შეიქმნა შესაბამის ამოცანათა გადასაწყვეტად. ზოგიერთი ისტორიკოსი აშკარად გამოვიდა არა თუ ე.წ. მარქსიზმ-

¹ იხ. კრებული "История и социология", Москва, 1964.

ლენინიზმის, არამედ თვით ავთენტური მარქსიზმის ფარგლებიდანაც კი. ასე მაგალითად, ელენა შტაერმანი (ანტიკურობის სპეციალისტი) არა თუ თავის კონკრეტულ საისტორიო ნაშრომებში, არამედ სპეციალურად, თეორიულ დონეზე სტრუქტურალიზმის მეთოდს იზიარებდა, ხოლო არონ გურევიჩი (მედიევისტი) მაქს ვებერის იდეალური ტიპების თვალსაზრისზე დადგა. მოსკოვის გარდა აქტიურობა გამოიჩინეს ლენინგრადის, ყაზანის, ომსკის, ტომსკის, სარატოვის და სხვა ქალაქების ისტორიკოსებმაც. თავის მხრივ, გამოცოცხლება დაეტყოთ ფილოსოფოსებსაც (განსაკუთრებით მოსკოვში), რომელთაც გაიცნობიერეს, რომ ისტორიული პროცესების მრავალი საკითხი ოდენ ფრაზებით როდი გაიაზრება. ყოველ შემთხვევაში ისინი კურსში იყვნენ იმ დისკუსიებისა, რომლებიც ისტორიკოსთა წრეებში იმართებოდა. სხვა ამბავია, რომ 70-იან წლებში მსგავსი გამოცოცხლება რეაქციამ შეცვალა.

როგორ უპასუხეს მსგავს გამოწვევას საქართველოში? ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში ჯერ კიდევ აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის დირექტორობის ეამს შეიქმნა ისტორიის მეთოდოლოგიური სემინარი. გამოჩენილმა ისტორიკოსმა მანამდე ყურადღება გაამახვილა საქართველოს ისტორიულ პროცესში გეოგრაფიული გარემოს როლის სათანადოდ წარმოსაჩენად, რისთვისაც ინსტიტუტში შეიქმნა (1958 წელს) სპეციალური საისტორიო გეოგრაფიის განყოფილება. მაგრამ საკითხის მეცნიერულ გადაწყვეტამდე ჯერ კიდევ შორი მანძილი რჩებოდა, ამისათვის საჭირო იყო ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ფარგლებიდან გამოსვლა.

1966 წელს ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში მოეწყო დისკუსია ე.წ. ადრეკლასობრივი საზოგადოების ("აზიური წარმოების წესიის") შესახებ საერთოდ და კერძოდ ძველ საქართველოში. მოხსენებით გამოვიდა აკადემიკოსი გიორგი მელიქიშვილი, რომელმაც ფაქტობრივად გაიმეორა, ააღორძინა სიმონ ჯანაშიასეული ადრინდელი შესაბამისი შეხედულებანი საკითხზე. მეორე მხრივ მომხსენებელმა მხარი აუბა დასავლეთ ევროპის რიგ ქვეყნებსა და საბჭოთა კავშირში (რუსეთში) წარმოებულ მსგავს დისკუსიებს.¹

1966 წელს იური კაჭარავამ და ანდრია აფაქიძემ გამოთქვეს მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ქართველი ერი ("ფეოდალური")

¹ ამ დისკუსიის მასალების შესახებ იხ. ჟურნალი "მაცნე", 1966, №4.

არსებობდა განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში (XI-XII საუკუნეებში). ესეც გამოხმაურება გახლდათ ჟურნალ "ვოპროსი ისტორიის" ფურცლებზე იმხანად წარმოებული მსგავსი დისკუსიისა.

ნიკო ბერძენიშვილის შესაბამისი შეხედულებიდან (სვანეთის შესახებ) გამომდინარე, ქართველი ისტორიკოსები შეეცადნენ ააერთოდ საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ახლებურად გააზრებას ე.წ. ადრეკლასობრივი საზოგადოების თვალთახედვით. გიორგი მელიქიშვილმა იგივენაირი ხიდგომა აჩვენა ჩრდილოკავკასიელი ხალხების მიმართაც.

იყო გარკვეული მცდელობა (რევაზ კიკნაძის და გიული ალასანიას მხრივ) ქართული წყაროთმცოდნეობის (წერილობითი) თეორიულ გააზრებაში (რუსი ავტორების მიბაძვით).

დიდად სამწუხაროდ, ყველაფერი ამით ამოიწურა. თუ ქართველ ისტორიკოსთა ნაღვაწს აღნიშნული მიმართულებით შევადარებთ კერძოდ, რუსი ისტორიკოსების მსგავს მიდწევებს, აღმოვაჩენთ უზარმაზარ დისპროპორციას, ცხადია, უკანასკნელთა სასარგებლოდ. დღეს რომ რუსული ისტორიოგრაფია საკმაოდ დაწინაურებულია, ამის მიზეზი ჯერ კიდევ 1960-იანი წლების სათანადო ძალისხმევაშიცაა საძებნი. ამიტომაც, რომ ქართული ისტორიოგრაფიისათვის დღესდღეობით დიდად აქტუალური პრობლემა (თეორია-მეთოდოლოგიისა) რუსეთში ნაკლებად არსებობს.

ესეც ერთი დიდი მწარე გაკვეთილი ჩვენთვის!

შეგახსენებთ, რომ ჩვენი ისტორიკოსები ათეული წლების განმავლობაში დიდი რიხით გახაზავდნენ ხოლმე წარსულის შემეცნების ბაზაზე აწმყოს გააზრების საფუძვლიანობას. მაგრამ დღესდღეობით მოწმენი ვართ იმისა, რომ ქართველი ისტორიკოსები საერთოდ გაურბიან უახლოესი ხანის (განსაკუთრებით 1987-1988 წლებიდან მოყოლებული) მოვლენების მეცნიერულად შესწავლა-გააზრებას. მაშინ როდესაც ამ პერიოდის შესახებ სულ ცოტა ოცი მონოგრაფია მაინც უნდა გექნოდა გამოქვეყნებული, სინამდვილეში ჩვენი ძალისხმევა ამ მიმართულებით უაღრესად კნინია. მაგრამ, როგორც ცნობილია, საზოგადოება ვერ იტანს ვაკუუმს, სიცარიელეს და მას ავსებენ პოლიტოლოგოსები, ფილოლოგოსები, ფსიქოლოგოსები და მისთანანი¹, რომელთა

¹ მეტსაც მოგახსენებთ, მანან ფილოლოგოსებს გაუჩნდათ ილუზია და ამბიცია, რომ ხელეწიფებათ ისტორიის შესავლის (იგულისხმება ისტორიის მეთოდოლოგია და ფილოსოფია, წყაროთმცოდნეობა) დაწერა და, ცხადია, სწავლება. ჯერჯერობით ამას შეეცადნენ საჯარო სკოლების მეთავე კლასის სახელმძღვანელოში (იხ. 2006 წელს გამოსული წიგნი).

ცოდნაც, კერძოდ ისტორიის სფეროში, ძალზე მოიკოჭლებს. ეს თავის მხრივ თავს იჩენს მათეულ გააზრებებში (უფრო სწორად, ხშირ შემთხვევაში ოდენ მოვლენების კომენტირებით რომ შემოიფარგლება), ისტორიკოსები კი სჯერდებიან მოვლენათა პასიური დამკვირვებლების როლს.

ქართველ ისტორიკოსთათვის “იშვიათი ხილი” გახდა მთელი რიგი მნიშვნელოვანი საკითხების ახლებურად გააზრების მცდელობანი, შესაბამისად-დისკუსიები.

უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში მხოლოდ ორი დისკუსიის მცდელობას ჰქონდა ადგილი. გასული საუკუნის 90-იანი წლების მიწურულს საქართველოს იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ გადაწყვიტა ქართული სახელმწიფოებრიობის იუბილის აღნიშვნა. ისტორიკოსთა ერთმა ნაწილმა, განსაკუთრებით გერონტოკრატიამ ჩათვალა, რომ აღნიშნული მოვლენა უკავშირდება ძვ.წ. X საუკუნეს. თუ რატომ, ამის თაობაზე სერიოზული არგუმენტები არ მოუტანიათ—სჯერდებოდნენ რა აკადემიკოს გიორგი მედიქიშვილის წინათ გამოთქმულ ვარაუდს, ჰიპოთეზას (ხსვათა შორის, უკანასკნელს ამჯერად თავი აღარ გამოუღვია თავისი უწინდელი მოსაზრების დასაცავად).

კიდევ უფრო დიდი პარადოქსი იმაში მდგომარეობს, რომ დისკუსანტთა აბსოლუტური უმრავლესობა ანგარიშს არ უწევდა იმ გარემოებას, თუ რა მინიმალურ ნიშან-თვისებათა ერთობლობას წარმოადგენს სახელმწიფო. ჩანს, ისინი, გარკვეული მოსაზრებით—დოგმატიკოსებად რომ არ გამოჩენილიყვნენ,—თავს არიდებდნენ ფრიდრიხ ენგელსის ცნობილ ნაშრომს. მაგრამ ფაქტია, რომ მასში სწორადაა გახაზული სახელმწიფოებრიობის ძირითადი ნიშან-თვისებები, მისი განსხვავებულობა გვაროვნული წყობილებისაგან. იგივე წიგნი იძლეოდა სახელმწიფოს წარმოშობის სხვადასხვა გზას. ამ მხრივ კიდევ უფრო შორს წავიდა თანამედროვე დასავლური მეცნიერება¹. ამ მაგალითზე ნათლად გამოჩნდა, თუ მთავრობის (მხოლოდ მთავრობის?!) როგორი მრჩეველია (იხ. საქართველოს კანონი საქართველოს ეროვნული აკადემიის შესახებ) ჩვენი “დიდი აკადემია”.

ასევე უშედეგოდ დამთავრდა დისკუსია ქართველთა ეთნოგენეზისზე. მას (დისკუსიას) საფუძვლად არ ედო საკითხის ფართო, მრავალმხრივ გააზრებული მოხსენება. დიდი პრობლემის ცალკეული ასპექტების კვლევა-ძიებით კი საქმე ოდნავადაც ვერ წავიდა წინ. ამ შემთხვევაში აშკარად გამოჩნდა საისტორიო სინთეზის დიდი დეფიციტი.

¹იხ. კრებული “The Early State”, გამოცემული პენრი კლასენისა და პეტერ სკალნიკის რედაქტორობით, პაგა, 1978.

თუ ჯერ კიდევ 1960-იან წლებში რუსი ეთნოგრაფოსები (გნებავთ ეთნოლოგოსები ეუწოდოთ) ცდილობდნენ ლუის მორგანის გვაროვნული წყობილების თეორიის (როგორც ვიცით, ავტორის “ძველი საზოგადოება” საფუძვლად დაედო მარქსისტულ წარმოდგენებს პირველყოფილ, არქაულ-კომუნისტურ საზოგადოებაზე. იხ. ფრიდრიხ ენგელსის ნაშრომი “ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა”).

დასაწერი გვაქვს საქართველოს ისტორიის მრავალტომეული, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა “საქართველოს ისტორიის ნარკვევების” ყაიდაზე. იგი უნდა დაწეროს ან ერთმა გამორჩეულმა ისტორიკოსმა, რომელსაც კერძოდ სათანადო სამეცნიერო სკოლაც ექნება გავლილი,¹ ანდა რამდენიმემ, რომლებიც შესაბამის საისტორიო ეპოქებს (შვიდ-რეას მაინც) გადმოსცემენ. უაღრესად საჭირო საქმე გახლავთ საქართველოს ისტორიის ორ-ან სამტომეული უმაღლესი სასწავლებლების ისტორიკოს-სტუდენტთათვის, ცხადია, უფრო ნაკლები მოცულობისა—არაისტორიკოსთათვის. როგორც დავინახეთ, დასაწერია ქართული ისტორიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიები, რომლებიც განსაკუთრებით საჭიროა მომავალი ისტორიკოსებისა და ფილოსოფოსებისათვის. მიუხედავად დიდი ხმაურისა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მარქსისტული ხასიათის თაობაზე, ფაქტია, რომ დღემდე გაბმული, სისტემური სახით არ დაწერილა საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. არადა, თავის დროზე ამის აუცილებლობას აღნიშნავდნენ დიმიტრი ბაქრაძე, ილია, ნიკო ნიკოლაძე და სხვანი. ამ მიმართულებით როგორც ვიცით, დიდად გაისარჯა ივანე ჯავახიშვილი.²

დიდ პრობლემად რჩება ე.წ. იბერიულ-კავკასიური ენების ოჯახის საკითხიც, რაშიც, როგორც ცნობილია, თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა ივანე ჯავახიშვილმა (ცხადია, იგულისხმება

¹ ჩვენი ცნობილი მოაზროვნე, დიდად განათლებული პიროვნება გერონტი ქიქოძე შენიშნავდა: “ჩვენმა მეკლევარებმა—ვახუშტი ბატონიშვილმა, მარი ბროსემ, დიმიტრი ბაქრაძემ, თედო ჟორდანიამ, ექვთიმე თაყაიშვილმა, ივანე ჯავახიშვილმა, კორნელი კეკელიძემ და სხვებმა არსებითად უკვე დაასრულეს ისტორიული მასალების ძიების და კრიტიკული შემოწმების საქმე. ახლა საჭიროა ისტორიკოსი, რომელიც საქართველოს ისტორიას ზოგადი ფილოსოფიური თვალსაზრისით შეხედავს და ერთ მონუმენტურ მხატვრულ სურათს დახატავს”. იხ. რჩეული თხზულებები, ტ. II, 1964, გვ. 426. თავი რომ დავანებოთ “ისტორიული მასალების ძიებისა და კრიტიკული შემოწმების საქმის” დასრულებულობას, პრინციპში გერონტი ქიქოძე მართალი გახლდათ.

² იხ. მისი “საქართველოს ეკონომიკური ისტორია”, ტფილისი, 1907, “საქართველოს ეკონომიკური ისტორია”, წიგნი I, ტფ. 1930, “საქართველოს ეკონომიკური ისტორია”, წიგნი 2, ტფ. 1934.

მისეული “ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა”, გამოქვეყნებული 1937 წელს), ასევე აკადემიკოსმა არნოლდ ჩიქობავამ. მას შემდგომ, დიდი ხნის განმავლობაში, პრობლემა ოდენ ენათმეცნიერთა “დომენად” იქცა (საქართველოსა და რუსეთში). მაგრამ განა ეს საკითხი ისტორიკოსების, სახელდობრ სათანადო ისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული (ეთნოლოგიური) ხედვების, გარეშე გადაწყდება?

მეტი აქტიურობაა საჭირო მსოფლიო-ისტორიული პროცესის შესასწავლად. დასამუშავებელი გეაქვს საისტორიო დემოგრაფია (მეცხრამეტე საუკუნემდე).

ისტორიკოსებს მეტი ძალისხმევის გამოჩენა გემართებს აფხაზური პრობლემის (სამეცნიერო ვგულისხმობთ) გადაწყვეტაში. უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე, როგორც ცნობილია, მთელი ჩვენი მცდელობა მიმართულია ძირითადად აფხაზთა გამოჩენაზე საქართველოში. ამიტომაც მოხდა, რომ დღემდე ვერ გავიცნია აფხაზ სეპარატისტთა ლიდერებისათვის (უფრო სწორად: რუსეთის მარიონეტებისათვის), ბოლომდე ვერ გვიჩვენია მსგავსი ისტორიკოსების ფალსიფიკაციები. აფხაზეთის ისტორიის დაბეჭდვას ქართული ენის გარდა ადგილი უნდა ჰქონდეს აფხაზურ, რუსულ და სხვა უცხოურ ენებზეც.

ერთი სიტყვით, გასაკეთებელი ბევრია, განსაკუთრებით, ვიმეორებთ, საისტორიო სინთეზის დონეზე ანუ სახარების ენით რომ ვთქვათ, “სამკალი ბევრია, მუშაკი-ცოტა”.

ყოველივე აღნიშნულს ჩვენ თავს ვერ მოვაბამთ საქართველოს ისტორიის შესწავლა-შემეცნებისადმი ახლებურად მიდგომის გარეშე. დროა, კარგა ხანია დროა, გავაცნობიეროთ, რომ საისტორიო მეცნიერებაში (ისტორიოგრაფიაში) პროფესიონალიზმი ოდენ შესაბამისი წყაროების მოძიებასა და ფაქტების დადგენა-დაზუსტებაში როდი მდგომარეობს, გნებავეთ ამათ საფუძველზე ცალკეული, კერძო საკითხების დამუშავებაში. ეს ყველაფერი ხომ ხელეწიფებათ ჩვეულებრივ, მკვლევარ ისტორიკოსებსაც. მაგრამ მაღალი დონის, სტანდარტების ისტორიოგრაფია იქმნება მოაზროვნე ისტორიკოსთა მიერ, რომლებიც დაუფლებულნი არიან შესაბამის თეორიას (მეთოდოლოგიის ჩათვლით). წარსულს ჩაბარდა, ის დრო, როცა ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსთა აბსოლუტური უმრავლესობა ამ მხრივ წყაღწყაღა ე.წ. მარქსისტულ-ლენინურ ფრაზებს სჯერდებოდა და ისე ჩანდა, რომ ისტორიოგრაფია საკმაოდ იოლი მეცნიერება გახლავთ.

ამჯერად კი, დიდად საბედნიეროდ, ისტორიული სიტუაცია მკვეთრად შეიცვალა. ბოლო მოეღო ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ბატონობას ჰუმანიტარულ (ფართო გაგებით) მეცნიერებებში, კერძოდ ისტორიოგრაფიაში. ახალ, თავისუფლების, პირობებში ჩვენ ვდგავართ არჩევანის წინაშე: რომელი ფილოსოფიური, ისტორიულ-ფილოსოფიური და სოციოლოგიური მიმართულება ავირჩიოთ ისტორიის (პროცესის) მაღალმეცნიერულ დონეზე შესამეცნებლად?

სერიოზული პრობლემას წარმოადგენს საკითხი, თუ რა ფილოსოფიური, მეცნიერული ფასეულობისაა ავთენტური მარქსიზმი. თუ ეს უკანასკნელი, თუნდაც ძირითადად, ემთხვევა იმ დოგმათა კრებულს, რომელიც საბჭოთა სახელმწიფოს ფუძემდებელთაგან (დიდ ფილოსოფოსთა რანგში რომ აიყვანეს), მოდის, მაშინ, ცხადია, აუცილებელია მისი მიტოვება. მაგრამ ავთენტურ მარქსიზმს თუ უფრო სერიოზულად მივუდგებით (ჩვენი მტკიცე მოსაზრებით, ამის ყველაზე სერიოზული ცდა ქართულ აზროვნებაში ეკუთვნის ილიას), მაშინ ბევრი რამ სხვანაირად წარმოჩინდება. ამ მიმართებით უპირველესად უნდა გავიცნოთ იმის გათვალისწინება, რომ როგორც გნოსეოლოგიის (შემეცნების თეორიის), ისე საზოგადოების, ისტორიული პროცესის გაგება-გააზრების დონეზე თავს იჩენს მარქსიზმის კლასიკოსების შესაბამისი ნააზრვეის მემკვიდრეობითობა ჰეგელის შესაბამის ნააზრვეთან. აღარას ვამბობთ აღნიშნულ მოაზროვნეთა შემოქმედების სათანადო ცოდნის საჭიროებაზე (სხვათა შორის, ამჟამად ამას დასაველეთშიც აღიარებენ)¹.

ისიც ხომ ფაქტია, რომ ე.წ. ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან ნიკო ბერძენიშვილი, სიმონ ჯანაშია, შოთა მესხია, ვალერიან გაბაშვილი და სხვანი, მარქსიზმისაკენ სწრაფვის მცდელობა ჰქონდა (ეკონომიკური მატერიალიზმის პოზიციიდან) გრიგოლ ნათაძეს. შეგახსენებთ, რომ კიტა მეგრელიძე-ავტორი მშვენიერი წიგნისა “Основные проблемы социологии мышления” გამოიცა ორჯერ, მეორედ ასეთი სათაურით “აზრის სოციალური ფენომენოლოგია” (1973 წელს), სწორედ მარქსისტი გახლდათ. ეჭვი არ გვეპარება იმაში, რომ სხვა საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ პირობებში ესენი

¹ თვითონ ანტიმარქსისტებიც კი მიიჩნევენ, რომ “ცოტაოდენი მარქსიზმი” და ცოტა “მარქსისტობა” ისტორიოგრაფიისათვის სასარგებლოაო. ამ მხრივ უფრო შორს წავიდა ფრანგული “ანალების სკოლის” ცნობილი წარმომადგენელი ფერნან ბროდელი (1902–85).

მოახერხებდნენ ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის რიგი დოგმებისაგან განთავისუფლებას. ზემოაღნიშნული მიდგომა შევსებულ უნდა იქნეს სოციალური ფსიქოლოგიის, ელიტების თეორიის მიღწევებით და ა.შ.

ისტორიკოსთა წინაშე დგება დიდი დილემა: როგორ უნდა იქნეს გააზრებული მსოფლიო ისტორია—იგი უნდა დაიწეროს ფორმაციული (სოციალურ-ეკონომიკური) თუ კულტურული და ცივილიზაციური მიდგომით (მსგავსად ოსვალდ შპენგლერისა და არნოლდ ტოინბის მცდელობებისა). მავანთ მიაჩნიათ, რომ უფრო გაამართლებს მეორე პოზიცია.¹ მაგრამ რა ეუყოთ სოციალურ-ეკონომიკურ პროგრესს, როგორც მნიშვნელოვან საფუძველს, რომელიც ამ ორი მოაზროვნის მიერ იგნორირებულია. ქართულ მეცნიერებას კი ამ თვალსაზრისით გარკვეული ტრადიციები გააჩნია (როგორც ვიცით, ამგვარი მიდგომის ძირები მეცხრამეტე საუკუნეში მიდის). მეორეც, განა კულტურები თუ ცივილიზაციები ამ მხრივ მართლაც სავსებით ეკვივალენტურნი (თანაბარნი) იყვნენ?

დაფიქრდეთ იმაზე, რომ თანამედროვე დასავლურ მეცნიერებაში, კერძოდ სოციოლოგიაში, ადგილი აქვს კაცობრიობის ისტორიის პერიოდიზაციას ტრადიციულ (მარქსისტული ნომენკლატურით: პირველყოფილ-კომუნისტურ, აზიურ (თუ ადრეკლასობრივ), ანტიკურ და ფეოდალურ), ინდუსტრიულ (მანამდე აგრარულ-ინდუსტრიულ და ინდუსტრიულ-აგრარულ) და პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებებად. როგორც ვხედავთ, ტრადიციული საზოგადოების გამოყოფა გამოსავალი როდია. აგრეთვე პრობლემა გახლავთ ტრადიციული საზოგადოების წიაღში ინდუსტრიული (კაპიტალისტური) საზოგადოების გენეზისი. მოკლედ რომ მოვჭრათ, ამ მხრივ ბევრი რამ არის გასააზრებელი.

ბოლოს და ბოლოს, ნუთუ აღარ დადგა დრო, რომ ზემოაღნიშნული პრობლემების სათანადოდ გაცნობიერების საქმეში თავიანთი სიტყვა თქვან ქართველმა ფილოსოფოსებმაც. ცალკეული ზოგადი ფრაზების (ჩვენ ამას ფილოსოფიურ აბსტრაქციონიზმს ეუწოდებთ), თუნდაც ისტორიულ-ფილოსოფიური მოძღვრებების გადმოცემის გარდა², ნუთუ ქართველ ფილოსოფოსებს დღემდე არ გაუჩნდათ

¹ სხვათა შორის, ამგვარი მიდგომითაა დაწერილი ჩვენეული სტატია "ქართული ცივილიზაციის რაობის შესახებ", "ცისკარი", 1986, №1. მანამდე, 1977 წელს, იგი მოხსენდა საისტორიო საზოგადოებას.

² იხ. ედუარდ კოდუას "ისტორიის ფილოსოფია. ბურჟუაზიული თეორიების კრიტიკა", თბ., 1966; "ისტორიის საზრისის" საკითხისათვის", თბ., 1976. სხვათა

რაიმე სერიოზული სათქმელი ისტორიული პროცესის გაგებასა და შეცნებაში? სამწუხაროდ, დღემდე ქართული ისტორიოგრაფია და ფილოსოფია მხოლოდ თავიანთი გზებით, პარალელურად, ვითარდებიან. სრულიადაც არა დგას საკითხი ისე, რომ მხოლოდ ისტორიოგრაფიას ესაჭიროება ფილოსოფია, უკანასკნელისათვის კი თითქოს პირველი ზედმეტი იყოს. ფილოსოფია დიდად მოიგებს, თუკი ისტორიოგრაფიასთან მჭიდრო კავშირში იქნება. განა, მაგალითად, კულტურის ისტორია, ფილოსოფიური ანთროპოლოგია, აქსიოლოგია, გნებავე ფილოსოფიის ისტორია საფუძვლიანად დაიწერება ისტორიის ცოდნის გარეშე? ანდა ფილოსოფია, როგორც მსოფლმხედველობა ხომ დიდად ნაკლულოვანია ისტორიის ცოდნის გარეშე? იგივეს ვიტყოდით სოციოლოგიის (ზოგადი) თაობაზე, თუკი ასეთი დარგი ჩვენში არსებობს.

როდესაც ვადარებთ მოსკოველი და პეტერბურგელი ფილოსოფოსების შესაბამის ინტერესსა და დამოკიდებულებას (მიმართებას) ჩვენი ფილოსოფოსებისას, აშკარაა განსხვავებულობა პირველთა სასარგებლოდ. სწორედ ამის გამოისობით მოხდა, რომ ცნობილი რუსი ფილოლოგოსის (სინოლოგოსის) ნიკოლაი კონრადის “Запад и Восток”-ის გამოცემა (1966 და 1972 წლებში) კერძოდ, რუსი ფილოსოფოსების აბსოლუტურმა უმეტესობამ აღიქვა, როგორც ძირითადად დოგმატური აზროვნების შედეგი, ჩვენთან, საქართველოში კი მას დიდი ენთუზიაზმით შეხვდნენ. უფრო დიდი უბედურება იმაში იყო, რომ მათთვის არგუმენტირებული, დასაბუთებული მსჯელობა ყრუ კედელს აწყდებოდა.¹

ძალზე სამწუხარო გარემოებაა, რომ საქართველოს პოსტ-საბჭოური ისტორიის თითქმის თერამეტი წლის მანძილზე ისტორიული პროცესისა და სათანადო შემეცნების დიდ შორის, მსგავსი მცდელობები პქონდათ და აქვთ ქართველ ისტორიკოსებსაც. იხ. გივი კიღურაძის “ახალი ისტორია”, წიგნი I, თბ., 1970; ფარნაოზ ლომაშვილი, ისტორიის ფილოსოფიის ისტორია, ტ. I, თბ., 2003, ტ. II, თბ. 2007.

¹ მსოფლიო ისტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციებით გააზრების საკითხზე ჩემსა და აწ განსვენებული ლდარ ჯიოვეის შორის ამტყდარი პოლემიკის შესახებ იხ. სტატიაში: “Основания для критики кн. Копрала ‘Запад и Восток’”, “Литературная Грузия”, 1974, №12 და “Необоснованные основания”, “მაცნეს” ფილოსოფიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1976, №2. ოპონენტი მსაყვედურობდა: “А главное, возражая против догм, рецензент, сам возводит догматические построения и пытается уложить в прокрустово ложе этих построений всю историческую действительность и историческую науку”. იხ. დასახ. ჟურნალი, გვ. 187. მართლაც მძიმე ბრალდებაა, ოდნავ საფუძვლიანიც რომ იყოს! პასუხის გამოქვეყნება იმხანად ვერ მოხერხდა და იგი დაიბეჭდა მხოლოდ 1994 წელს. იხ. სტატია “ადმოსაველური რენესანსის საკითხისათვის” ჩემუელ კრებულში “საქართველოს ისტორიის საკითხები”, ნაწილი I.

საკითხებზე სერიოზულად დღემდე არ დავფიქრებულვართ. ამიტომაც როცა თვალს ვადევნებთ დღევანდელ ქართველ ისტორიკოსთა შესაბამის შეხედულებებს, ვაცნობიერებთ, რომ იგი (დარგი) ვერ სცილდება ემპირიულ დონეს. გვაქვს ხშირი შემთხვევები ისტორიის პროვიდენციალისტური გაგებისა. ცხადია, ორივე შემთხვევაში ადგილი აქვს ისტორიის თეორიამეთოდოლოგიაზე ძალიან გაიოლებულ წარმოდგენას. თითქოს ამგვარი წარმოდგენებისაგან თავისუფალი უნდა ყოფილიყო ახალი თაობა (ეგულისხმობთ ორმოც წლამდე ასაკს), მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, ისინი ამ მხრივ ძველ, წინამორბედ თაობებთან შედარებით ოდნავადაც კი არ წასულან წინ.

და ბოლოს, დავსძენთ, დღევანდელი ქართული ისტორიოგრაფია, ისევე როგორც საქართველოს დღევანდელი სინამდვილე, ისეთივე გახლავთ, როგორც ჩვენ, ქართველები ვართ. შესაბამისად, იგი იქნება ისეთივე, როგორნიც ჩვენ ვიქნებით. თავისთავად, სტიქიური დინებით, საქმე არ გაუმჯობესდება. მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენს მონდომება-ძალისხმევაზე იქნება დამოკიდებული ქართული ისტორიოგრაფიის მომავალი წარმატებანი. ეს კი მიიღწევა სათანადო კონკურენტული გარემოთი, სხვადასხვა სამეცნიერო სკოლებისა და მიმართულებების წარმოქმნის გზით.

აღნიშნული საკითხის მოგვარება, რასაკვირველია, მჭიდროდ არის დაკავშირებული სათანადო კადრებთან. აქედან გამომდინარე, დღის წესრიგში დგება ისტორიის სწავლების (განსაკუთრებით უმაღლეს სასწავლებლებში) დონის ამაღლება. უნდა აღიზარდონ ფართო ინტერესების, ერუდიციისა და განათლების, თეორიულად, მეთოდოლოგიურად მომზადებული ისტორიკოსები. ესეც, მოგეხსენებათ, თავისუფლად, თვითდინებით, სტიქიურად როდი მოხდება.

ნორმალურ პირობებში, ცხადია, ბევრი ზემოაღნიშნული პრობლემით უნდა დაინტერესდეს საქართველოს განათლების სამინისტრო, რომელიც ამჟამად, როგორც ვიცით, მეცნიერებასაც ითავსებს და მისი მართვის პრეტენზიითაც გამოდის. მაგრამ აღნიშნულ სამინისტროზე ჩვენი ხანგრძლივი დაკვირვების საფუძველზე ვასკენით, რომ ამ ბიუროკრატიულ დაწესებულებისაგან დიდს არაფერს არ უნდა ველოდოთ: იქ სადაც მხოლოდ ინსტრუქციებით ხელმძღვანელობენ და ფორმალობის ტყვეობაში იმყოფებიან, საქმის შინაარსობრივი, მით უმეტეს შემოქმედებითი მხარე განზე რჩება.

არც მეცნიერებათა აკადემია თავისი ასეთივე ბიუროკრატიული პრეზიდენტიზმით (საქართველოს კანონით მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის შესახებ მისი სახელწოდება “აკადემიური საბჭოთი” შეიცვალა) გვაქვს მხედველობაში. თუმცა ახალ კანონში მის მიზნად დასახულია: “საქართველოში მეცნიერების განვითარების ხელშეწყობა მსოფლიო მეცნიერების მიღწევათა შესაბამისად”; “თავისი წევრების ინტელექტუალურ შესაძლებლობებსა და პროფესიონალიზმზე დაყრდნობით საქართველოს (თუ ქართული?—გ.ყ.) მეცნიერების განვითარების ხელშეწყობა და საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და საერთაშორისო ასპარეზზე მისი წარმოჩენა”; “ფუნდამენტური მეცნიერული კვლევების ხელშეწყობა”, ასევე “აწყობს სამეცნიერო დისკუსიებს” და ა.შ., მაგრამ ეს ყოველივე ოდენ ფრაზებია.

იმედს უფრო საზოგადოებრიობაზე ვამყარებთ. ბოლოს და ბოლოს, ნუთუ აღარ მოვიდა დრო, რომ იგი სერიოზულად დაინტერესდეს ჩვენი ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობით, მისი პერსპექტივებით?!

ერთი მწარე ბაკვეთილი მიცნიერებაში

ზემოთ ჩვენ ვილაპარაკეთ იმაზე, თუ როგორი ძალისხმევა გამოიჩინეს რუსეთში 1962–1963 წლებიდან მოყოლებული თვით საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ხელმძღვანელობის დონეზე ისტორიის თეორიული არსენალის გამდიდრების მხრივ. ვთქვით ისიც, რომ ამან თავისი გამოძახილი პოვა საქართველოშიც. მაგრამ, ვიმეორებთ, მსგავსი მცდელობა არასაკმარისი აღმოჩნდა. პირადად მე მოწმე ვარ იმისა თუ რა დუნედ ფუნქციონირებდა ისტორიის მეთოდოლოგიური სემინარის მუშაობა 1968–1972 წლებში (ამ ბოლო წელს იგი საერთოდ ჩაკედა) და 1978 წლიდან მოკიდებული (როდესაც ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დირექცია იძულებული გახდა, ხელისუფლების დაწოლით, განეახლებინა მისი საქმიანობა (ჩვეულებრივი პოლიტიკური პროპაგანდის სანაცვლოდ). დიდად სამწუხაროდ, აღნიშნული ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომლებს არ გააჩნდათ სათანადო თეორიული აზროვნების პოტენციალი, ამიტომაც გადავიდნენ ჩვეულებრივ, ემპირიული ხასიათის მოხსენებების კითხვაზე. თვითონ დირექციის წარმომადგენლები კი საერთოდ გაურბოდნენ სემინარში მონაწილეობის მიღებას. მეტსაც ვიტყვოდით, ინსტიტუტის ხელმძღვანელობამ არაფერი იღონა იმისათვის, რომ ისტორიის თეორია-მეთოდოლოგიაზე ერთი კრებული მაინც გამოგვეცა.

პირადად ჩემი არაერთგზისი კრიტიკული საგაზეთო პუბლიკაციის მიუხედავად, ოპონენტებს ერთი სერიოზული პასუხიც კი არ გაუციათ. შესიტყვებას წავაწყდი მხოლოდ პროფესორების: ნოდარ ლომოურისა და ედიშერ ხოშტარია-ბროსეს მხრიდან. ისე გამოჩნდა, რომ მათ თავი აარიდეს საკითხის არსს და მე თითქოს რაიმე სერიოზულს არ ვამბობდი, ვიფარგლებოდი რა ოდენ ისტორიკოსების (“ქართული ისტორიოგრაფიის”) ცარიელი კრიტიკით.

1985 წლიდან მოყოლებული ამაოდ ეცდილობდი ხსენებული ინსტიტუტის თანამშრომელთა წინაშე გამოვსულიყავი მოხსენებით ქართული ისტორიოგრაფიის თეორიული საფუძვლების განახლების საჭიროებაზე. ეს აქ მოვახერხე მხოლოდ 1996 წელს ვიწრო წრეში, თანაც უშედეგოდ. აღმოჩნდა, რომ ახალ იდეებს ეწინააღმდეგებოდა არა მხოლოდ ინსტიტუტის დირექცია და სამეცნიერო გერონტოკრაცია საერთოდ საქართველოში, არამედ

ისტორიკოსთა ფართო მასა. ჩვენი მტკიცე შეხედულებით, ამაში თავი იჩინა ქართულმა საბჭოურმა მენტალიტეტმა—კერძოდ, შემგუებლობამ არსებული ვითარებისადმი, ნეგატიურმა განწყობამ ცვლილებისადმი (მეცნიერებაში).¹

კომუნისტური ხელისუფლების შედარებითი ლიბერალიზაციის ფონზეც კი ჟურნალ “მაცნეს” ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერიაში ვერ მოხერხდა გამომეყვევნებინა სტატიები: “ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი პერიოდის საკითხისათვის მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოში”, “ეთნიკური ფორმები წინააკაპიტალისტური ხანის საქართველოში” და კლასობრივი ბრძოლის საკითხი “ადრეკლასობრივი” და ფეოდალური ხანის საქართველოში”. ესენი დაიბეჭდა ხსენებული ორგანოს რედაქტორად აკად. როინ მეტრეველის მოსვლის შემდგომ.

მაშასადამე, მსგავსი რამ ხდებოდა ისტორიის ...ინსტიტუტის დონეზე. რა რეაქციას ჰქონდა ადგილი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის მხრივ? პირდაპირ გეტყვით: არავითარი, რაშიც გამოჩნდა ამ უკანასკნელის ნამდვილი იერსახე თვით საბჭოთა კავშირის ანალოგიურ ორგანიზაციასთან შედარებით. აწ განსვენებული აკად. ანდრია აფაქიძის (იმხანად აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი გახლდათ) წყალობით 1998 წლის 12 მარტს მომეცა შესაძლებლობა ისტორიის თეორიის საკითხზე მოხსენებით გამოვსულიყავი აკადემიის საზოგადოებრივი განყოფილების სხდომაზე. ჩემი მოხსენება გრძელდებოდა მთელი ერთი საათის განმავლობაში და მას “წამყვან” (გერონტოკრატი) ისტორიკოსთა გარდა ესწრებოდნენ ფილოსოფოსებიც: საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების გამგე აკად. გურამ თევზაძე და აწ განსვენებული წვერ-კორესპონენტები: ედუარდ კოდუა და ოთარ ჯიოევი. ამ უკანასკნელმა გარემოებამ მე ოპტიმისტურად განმაწყო, მეგონა რა რომ ესენი ადვილად აღიქვამდნენ ჩემს სათქმელს.

მსმენელებმა, აღნიშნული ფილოსოფოსების ჩათვლით, თავი ისე აჩვენეს, თითქოს ახალი რამ არაფერი გაეგოთ. ამ მხრივ მაინც

1 ბოლო ხანებში კელაე შევეცადე რამდენიმე გაზეთის ფურცლებზე ერთდროულად აღმეძრა დისკუსია ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ. აქედან დადებითად გამომეხმაურა “რეზონანსი”, “საქართველოს რესპუბლიკამ” და “კვირის პალიტრამ” კი გულთან ახლოს არ მიიტანეს პრობლემა. საერთოდ, ჩემი საკმაოდ ხანგრძლივი გამოცდილებით დაერწმუნდი, რომ დღევანდელი ქართული ჟურნალისტიკის მეშვეობით სერიოზული სამეცნიერო დისკუსია გამორიცხულია.

ყველაზე მეტად “თავი გამოიჩინა” გურამ თევზაძემ. (შეგახსენებთ მის მიერ დასმულ კურიოზულ შეკითხვებს: თუ რას ვგულისხმობ ტერმინებში “ისტორია” და “საზოგადოება”). აშკარა გახდა, რომ ქართული ისტორიოგრაფიისა და ფილოსოფიის “მამებს” მეცნიერების, ჭეშმარიტებისადმი სწრაფვის ინტერესი კი არ ამოძრავებდათ, არამედ ვიწრო კასტური, კორპორაციული მოსაზრებანი. ამით, თავის მხრივ, ჩემთვის თვალნათლივი გახდა მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის რუტინა, მეტიც ზედმეტობა ჭეშმარიტი მეცნიერებისათვის. აღნიშნული შემთხვევის თაობაზე მე იმხანად ორჯერ გამოვედი პრესის ფურცლებზე (ერთ-ერთ სტატიას ერქვა: “აქა ამბავი მეცნიერებათა აკადემიაში კედელზე ცერცვის შეყრისა”).

ჩემი სათქმელი დაწერილებით მომიყოლია აგრეთვე აკადემიკოს თამაზ გამყრელიძისათვის (1995 წელს, როდესაც იგი აკადემიის პრეზიდენტი არ იყო). და ბოლოს, ისტორიის ...ინსტიტუტიდან ჩემი წამოსვლისას (2001 წელს) მე ვთხოვე აკადემიის იმუამინდელ პრეზიდენტს ალბერტ თავხელიძეს (თავისი პრეზიდენტობა რომ სამარცხვინოდ დაასრულა), მოესმინათ ჩემთვის პრეზიდიუმის სხდომაზე. მაგრამ ამაოდ.

ამჯერად იგივეს შევახსენებ საზოგადოებას. დაე, ის გახდეს მსაჯული იმისა, თუ რომელი მხარე ვიყავით მართალი ამ სამეცნიერო დაპირისპირებაში. დაე, მან განსაჯოს, თუ რატომ მოხდა ისე, რომ ისტორიის... ინსტიტუტში ჩემი საკმაოდ ხანგრძლივი, ოცდაცამეტი წლის მანძილზე ერთხელაც კი ვერ მოხერხდა, ინსტიტუტის ხელმძღვანელობის დახმარებით, ჩემი ერთი წიგნის დაბეჭდვაც კი. საბედნიეროდ საგამომცემლო საქმის მესვეურთა შორის აღმოჩნდნენ ჩემი კეთილისმყოფელები: ბატონები ელგუჯა მაღრაძე, ხუტა ბერულავა, გურამ ფანჯიკიძე, ლუკა ხუნდაძე, როინ მეტრეველი, რომელთა მეშვეობითაც ჩემმა რამდენიმე წიგნმა დღის სინათლე იხილა. დიდად მადლობელი ვარ აგრეთვე ბატონების: ევგენი ხარაძისა და ანდრია აფაქიძისა, რომლებიც დამეხმარნენ ჩემი წიგნის (სადოქტორო დისერტაციის) “წინაკაპიტალისტური წარმოების წესები” დაბეჭდვაში.

მაინც მრჩება იმის იმედი, რომ იქნებ დღევანდელი საქართველო, მისი საზოგადოებრიობის სახით, მომზადდა იმისათვის, რომ გაევაგებინო ჩვენი უძველესი სამეცნიერო დარგის – ისტორიოგრაფიის დღევანდელობა და აქედან გამომდინარე, საჭიროება მუზა კლიოს აღორძინება-განახლებისათვის.

და ბოლოს, რათა მკითხველებმა არ იფიქრონ, რომ მე თითქოს ოდენ კრიტიკული და არა კონსტრუქციული პოზიცია მქონდა და მაქვს, მივუთითებ ჩემს რამდენიმე თეორიული ხასიათის მონოგრაფიასა და კრებულზე: "გეოგრაფიული გარემოს როლი საზოგადოების განვითარებაში" (გამოქვეყნდა 1975 წელს), "პროფესია ისტორიკოსი" (1986 წელს), "ისტორიულ-ფილოსოფიური ეტიუდები" (ორ წიგნად, 1985–1992 წლებში), "საქართველოს ისტორიის საკითხები" (1994–1995 წლებში), "ეროვნული საკითხი. ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-ისტორიული ასპექტები" (1997 წელს), "საქართველოს ძველი ისტორიის პრობლემები" (2000 წელს), "ილიას ფენომენი" (2007 წელს).¹

¹ გამოქვეყნებული მაქვს სხვა წიგნებიც. მიუხედავად ამისა, 2003 წელს (იხ. "ლიტერატურული საქართველოს" 19–25 სექტემბრის ნომერი) ოთხმა აკადემიკოსმა და ცამეტმა დოქტორ-პროფესორმა მაინც ევრაზური ვერ დაინახა და აღნიშნა, რომ მე მეცნიერებაში აბსოლუტურად არაფერი არ გამიკეთებია.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე 1957–1962 წლებში ვსწავლობდი. მოგეხსენებათ, ეს იყო საბჭოური სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და ა.შ. სისტემის აყვავება-გაფურჩქვნის ხანა. შესაბამისად, ძლიერ ფეხგადგმული იყო საბჭოური იდეოლოგია, ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმი, რომლის დიდ ზეგავლენასაც, რასაკვირველია, ვერ ასცდებოდა მომავალ ისტორიკოსთა სწავლებაც.

მართლაც, გვასწავლიდნენ უამრავ ზედმეტ “სამეცნიერო საგანს”, რაც მოწინავე, კრიტიკული აზროვნების მქონე სტუდენტობაში უარყოფით რეაქციას იწვევდა. საბჭოთა კავშირის ისტორიას იმავე მოცულობით გავდიოდით, როგორც საქართველოსას. სინამდვილეში, რა თქმა უნდა, აღნიშნული კურსი წარმოადგენდა ძირითადად რუსეთის ისტორიას. ასე რომ, ამ შემთხვევაში პირწმინდად საბჭოური იდეოლოგია არაფერ შუაში გახლდათ: ანგარიში ეწეოდა რუსულ ნაციონალიზმს შოვეინიზმში რომ გადადიოდა (როგორც ცნობილია, იოსებ სტალინმა ამ იდეურ-პოლიტიკური მიმდინარეობის რეანიმირება დაიწყო ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომის დროს).

ცხადია, აბსოლუტურად საბჭოურ ყაიდაზე იყვნენ იდეოლოგიზირებული ს.კ.კ.პ. ისტორია, პოლიტიკური ეკონომიის მეორე ნაწილი, რომელიც საბჭოურ თუ ე.წ. სოციალისტურ ეკონომიკას ეხებოდა. თითქოს ეს არა ემართა და უფრო მოგვიანებით შემოღებულ იქნა “მეცნიერული კომუნიზმის” კურსი (მისი მოსმენა და ჩაბარება მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე სწავლისას მომიხდა). ფილოსოფიის დარგებიდან შეგვასწავლიდნენ შვიდ საგანს. აქედან, ლოგიკა, რასაკვირველია, აუცილებელი საგანი გახლდათ და ასევე იქნება ყოველთვის. დანარჩენებში, განსაკუთრებით დიალექტიკურ და ისტორიულ მატერიალიზმებს ვგულისხმობთ, ხშირ შემთხვევაში ასევე საბჭოურ-იდეოლოგიურად “გვანათლებდნენ”.

არ ვიქნებით მართალნი, თუ ვიტყვით, რომ შესაბამისი საგნების პროფესორ-მასწავლებლებს სრულიად არა სჯეროდათ თავიანთი სფეროებისა. ნაწილს სავსებით სჯეროდა, მეტი ინტელექტის ადამიანებს კი კრიტიკული განწყობილება, ალბათ, უთუოდ ჰქონდათ, მაგრამ თავს გვაჩვენებდნენ ორთოდოქს მარქსისტ-ლენინელებად,

რომელთაც თითქოს სჯეროდათ განვითარებული სოციალიზმის არსებობისა და მომავალში კომუნიზმის აშენებისა. განსაკუთრებით ასეთები იყვნენ, ხელს რომ უწყობდნენ სტუდენტთა შორის დოგმატურ აზროვნებას, საკითხების დაზუთხვა-დაზეპირებას.

რაც შეეხება სტუდენტობას, მათს უმეტესობაზე იგივეს ვიტყოდით, რაც პროფესორ-მასწავლებლებზე მოგახსენეთ. კრიტიკულად განწყობილნი კი, რომელთაც არ სწამდათ ზემოაღნიშნული პოლიტიკური მითოლოგია და თანაც ფიქრობდნენ, რომ საქართველოს სოციალისტური რესპუბლიკა, როგორც სუვერენული, დამოუკიდებელი სახელმწიფო ოდენ ფიქციას წარმოადგენდა, ძალზე ცოტანი იყვნენ (ამ თვალსაზრისით ჩვენს თაობაში უთუოდ ყველასაგან გამოირჩეოდა ზვიად გამსახურდია). დავსძენთ იმასაც, რომ თუ სტუდენტთა ერთი ნაწილის მიხედვით ისტორიკოსობა ტრამპლინს წარმოადგენდა პარტიული, საბჭოური(უშუალოდ საბჭოთა ხელისუფლებას, სისტემას ვგულისხმობ) და მისთ. კარიერისათვის, იყო ნაწილი, რომელსაც უპირველესად ისტორია, როგორც მეცნიერება (პატრიოტული) აინტერესებდა.

მაგრამ მხოლოდ ზემოაღნიშნულით როდი ამოიწურება იმჟამინდელი თსუ-ის ისტორიის ფაქულტეტის სინამდვილე. მედალს, როგორც იტყვიან, მეორე მხარეც აქვს და ასე გახლდათ აღნიშნულ შემთხვევაშიც. საქართველოს ისტორიას გვასწავლიდნენ პროფესიონალები—პროფესორები: შოთა მესხია, დავით გვრიტიშვილი და აბელ კიკვიძე, რომელთაც ივანე ჯავახიშვილის სკოლა ჰქონდათ გაელილი. სამწუხაროდ, ჩვენ დროს უნივერსიტეტში აღარ მოღვაწეობდა ნიკო ბერძენიშვილი.

მოგახსენებთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს ისტორიის კურსი, რომელიც აბელ კიკვიძეს მიჰყავდა, უხვად იყო გაჯერებული საბჭოთა-იდეოლოგიური სტერეოტიპებით (ამაშიც თავს იჩენდა არა იმდენად კომუნისტური იდეოლოგია, რამდენადაც საბჭოურ-რუსული იმპერიალიზმი), რის გამოც იგი (ეს კურსი) ძნელი მოსასმენი იყო.

აღარას ვამბობთ მეოცე საუკუნის საქართველოს ისტორიის შესახებ, რომლის მოსმენაც პირდაპირ აუტანელი გახლდათ.

ანთროპოლოგიასა და არქეოლოგიას გვასწავლიდა იმხანად დოცენტი ოთარ ჯაფარიძე, რომელიც კელავ განაგრძობს თსუ-ში მოღვაწეობას, ხოლო ეთნოგრაფიას (ახლა რომ ტერმინ “ეთნოლოგიას” ამჯობინებენ), პროფესორი გიორგი ჩიტაია.

ნაკლებად იდეოლოგიზირებული იყო ძველი მსოფლიოს ისტორია, რომელსაც გვასწავლიდნენ ალექსანდრე წერეთელი (ფრიად საინტერესო პიროვნება, ყოფილი სოციალისტ-ფედერალისტი (მემარცხენე), რომელსაც 1935 წლიდან, მთელი ცხრამეტი წლის განმავლობაში უზბეკეთის რომელიღაც უდაბნოში მოუწია ცხოვრება), გიორგი გოზალიშვილი, ნოდარ ღომოური. ესენი იდეოლოგიურ შეგონებებს არ მიმართავდნენ. ამ მხრივ მათგან განსხვავებული იყო დოცენტი მათე ალექსიშვილი.

სიამოვნებით ვიგონებ პროფესორებს: იასე ცინცაძესა და ალექსანდრე ფირცხალაიშვილს, რომლებიც თავიანთი საქმის (გვასწავლიდნენ რუსეთის ისტორიის) პროფესიონალები იყვნენ და აშკარად ჩანდა, რომ საბჭოთა იდეოლოგიისა არა სჯეროდათ. ახალი ისტორიის პროფესორ-მასწავლებელთაგან გამოვყოფ პროფესორებს: გივი კილურაძეს და გივი ჟორდანიას. სხვათა შორის, ესწავლობდით ქართული და მსოფლიო ლიტერატურების ისტორიასაც. შესაბამის ლექტორთაგან აღვნიშნავ პროფესორ ნოდარ კაკაბაძეს. თუმცა ჩვენს ფაკულტეტზე არ მოღვაწეობდა, მაგრამ ბერძნული და ლათინური ენების სწავლის გამოისობით კონტაქტი მქონდა გამოჩენილ ფილოლოგოსთან, კლასიკოს სიმონ ყაუხჩიშვილთან.

სწორედ აღნიშნულ პირთა და სხვათა “მოძღვრობით” შეეისწავლეთ საქართველოსა და მსოფლიოს ისტორია. დიდად გულდასაწყვეტია, რომ იმ პერიოდის სასწავლო პროგრამაში არ ფიგურირებდა ისტორიის (ისტორიოგრაფიის) შესავალი. საბედნიეროდ, აღნიშნული მინუსი ნაწილობრივ შეავსო პროფ. იასე ცინცაძემ, რომელმაც პირველ კურსზე სამი თუ ოთხი ლექცია წაგვიკითხა საისტორიო წყაროთმცოდნეობის შესახებ. სხვისა რა მოგახსენოთ, პირადად ჩემზე კი, მან გამაოგნებელი შთაბეჭდილება მოახდინა: მანამდე საისტორიო სახელმძღვანელოები და მონოგრაფიები მზამზარეული, იმთავითვე ჩამოყალიბებული სახით წარმომედგინა. ბატონ იასეს ძალისხმევით კი დავინახე, თუ როგორ “შენდებოდა”, იქმნებოდა ისტორიული ხასიათის წიგნები. მეოთხე კურსზე ყოფნისას (ძველი მსოფლიო ისტორიის განხრით) ბატონი გიორგი გოზალიშვილი შესაბამის ჯგუფს სპეციალურად გვარჩევინებდა ძველი საბერძნეთისა და რომის შესახებ საისტორიო წყაროებს. ამასვე აკეთებდა პროფ. ვარლამ დონაძე აზიისა და აფრიკის ისტორიის სწავლებისას.

მაგრამ, მოგეხსენებათ, ისტორიოგრაფია (საისტორიო მეცნიერე-

ბა) არ დაიყვანება ოდენ წყაროთმცოდნეობაზე, უამრავი ფაქტის დადგენასა და დამახსოვრებაზე. მთავარი, ჩემი მტკიცე შეხედულებით, ამის შემდეგ იწყება. სახელდობრ, ისტორიკოსი უნდა დაეუფლოს ისტორიის თეორიასაც (რაც მეთოდოლოგიისა და ისტორიის ფილოსოფიას გულისხმობს).

აღნიშნული მიმართულებით ჩვენს დაკავლიანებას ცდილობდა დოც. მათე ალექსიშვილი. იგი ხშირად გვიმეორებდა, რომ ისტორიკოსმა მარტო ის კი არ უნდა იცოდეს, თუ როგორ მოხდა ესა თუ ის მოვლენა (აღწერით დონეზე), არამედ ისიცო, თუ რატომ, რა საფუძველზე ჰქონდა ამას ადგილი.

საერთოდ კი აღნიშნულის მხრივ უბადრუკ მდგომარეობაში აღმოჩნდით. ფუნდამენტურ დოგმად, ყოველგვარი კრიტიციზმის გარეშე, იგულისხმებოდა, რომ ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმი წარმოადგენდა უმაღლეს თეორიულ მიღწევას, რისი წყალობითაც თითქოს კერძოდ ისტორიოგრაფია ნამდვილ მეცნიერებად იქცა. მავანნი გულწრფელად ჩაგვჩიჩინებდნენ, რომ რამდენადაც მეცნიერებას შესაბამის კანონზომიერებებთან აქვს საქმე, სახელდობრ ისტორიოგრაფია ასეთად იქცა დიდი სოციალური, ისტორიული კანონზომიერებების აღმოჩენის შემდგომ, რაც თავის მხრივ, თითქოს ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის წყალობით გახდა შესაძლებელი.

დიდად სამწუხაროდ, ისტორიის გაღრმავებული კვლევა-ძიების საქმეში ვერაფერი ვერ ვისწავლეთ ფილოსოფოსებისაგან (პროფესორ-მასწავლებელთაგან). უკვე მაშინ ვგრძნობდით, რომ მათ ისტორია იცოდნენ უადრესად ზერელედ, დილეტანტურ დონეზე. ოდენ ცარიელი ფრაზებით, შინაარსისაგან დაცლილი ცნებებითა და კატეგორიებით კი ისტორიის შემეცნება გამორიცხულია. ამიტომაც მოხდა, რომ ბევრ მომავალ ისტორიკოსს (ასევე სხვა სამეცნიერო დარგების წარმომადგენლებსაც) უნდობლობის გრძნობა უჩნდება საერთოდ ფილოსოფიის მიმართ, რამეთუ ჰგონიათ, რომ უკანასკნელი, კერძოდ ისტორიის გაგების სფეროში, არაფერს არ იძლევა. სამწუხაროდ, ფილოსოფოსებმა ასევე ძალიან ცოტა რამ იციან ბუნებისმეტყველების ცალკეულ დარგების შესახებ. ამიტომაც ბუნების ფილოსოფია, ნატურფილოსოფია (გნებათ “დიალექტიკა” ეუწოდოთ) მათთვის ძირითადად დოგმებისა და ფრაზების ნაზავს წარმოადგენს. ზემოთქმულიდან ის გაკვეთილი გამომდინარეობს, რომ თუ ჩვენს ფილოსოფოსებს სურთ თავიანთი დარგის (ცხადია, დიდად

საჭირსო) პრესტიჟის ამაღლება, დაე, მათ მეტი გონებრივი ძალისხმევა გამოიჩინონ მეცნიერებათა დასაუფლებლად.

ასე იყო მოკლედ ჩვენი სწავლა-განათლების ისტორია შესაბამის ფაკულტეტზე. როგორც დავინახეთ, იგი ძალზე შორს იდგა იდეალური მდგომარეობიდან, მაგრამ, მეორე მხრივ, არც მთლად ჭაობთან გექონდა საქმე. მით უმეტეს თუ გავითვალისწინებთ, რომ ახადგაზრდას უმაღლესი სასწავლებლის პროფესორ-მასწავლებელთა გარდა ცოდნის შეძენის სხვა გზებიც, მით უფრო თბილისში, აქვს: ბიბლიოთეკები (საუნივერსიტეტო, საფაკულტეტო და რაც მთავარია საჯარო (ახლა რომ ეროვნულს ეძახით) და, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტია თვითონ სტუდენტის დაუოკებელი მისწრაფება უმაღლესი განათლების მისაღებად. გავიხსენოთ ჩვენი დიდებული წინაპრის-ილიას სიტყვები: "იცო, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხიდია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებული. მაგრამ ყველასათვის კი არა, მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჭკუა ავარჯიშოს, ტენისა და გულს მოძრაობა მისცეს,—ფეხი აადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტენისა და გულში გამოჰკევანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა. ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომლიდანაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძაღლ-ყურძენაცა. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხიდი ფეხთა-ქვეშ არ ჩასწყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგისმარა".¹ იმხანად რუსეთში წასულ ქართველ სტუდენტთაგან განსხვავებით კი ჩვენ ხუთ წელიწადს ვსწავლობდით. ახლა, მოგეხსენებათ, ბაკალავრიატ-მაგისტრატურის კურსი მთლიანობაში ექვს წელიწადს აღწევს. ამდენად, ასპარეზი თითქოს უფრო მეტია.

ახლა კითხვა დავსვათ: რა შეიცვალა ისტორიკოსთა კადრების მომზადების მხრივ პოსტსაბჭოურ საქართველოში?

უპირველეს ყოვლისა, უნდა დაგვეწყო სათანადო თეორიული ბაზის მომზადებით ანუ სხვანაირად—უნდა მიგვეტოვებინა ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმი, რომლის გამოუსადეგარებაშიც კრიტიკულად განწყობილი ისტორიკოსები მანამდეც უნდა დარწმუნებულიყვნენ. მაგრამ, როგორც დავინახეთ, ამ მხრივ ქართველ ისტორიკოსებსა

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტომი II, თბილისი, 1950, გვ. 10-11.

და ფილოსოფოსებს (სოციოლოგოსებზე (ზოგად) უკვე მოგახსენებდით) დღემდე თითქმის არაფერი არ გაუკეთებიათ. ამიტომაც რა უნდა მიეცათ მათ მომავალი ისტორიკოსებისათვის?! ვერ ვიტყვით იმასაც, რომ ამ უკანასკნელებს აღმზრდელი კადრების მხრივ უკეთესად ჰქონდათ საქმე, ვიდრე ჩვენს თაობას. პირიქით: ზოგიერთი ჩვენს მიერ უკვე ჩამოთვლილი პედაგოგი აშკარად აღემატება კიდევ დღევანდელებს.

თუ სათანადო მონდომება იქნებოდა, მაშინ მომავალი ისტორიკოსების თეორიული განათლების დონე ამაღლდებოდა. შეგახსენებთ ერთ მაგალითს. პროფესორმა შოთა მესხიამ ისტორიის ფაკულტეტზე თავისი დეკანობისას, კერძოდ 1967 თუ 1968 წელს, მოინდომა (რამდენადაც ვიცით, პროფესორების: გივი კილურაძისა და გივი ჟორდანიას რჩევებითაც) ისტორიოსოფიის (ისტორიის ფილოსოფიის) კურსის შემოღება. მაგრამ დაწყებული საქმე მალე შეწყდა სათანადო კადრის არარსებობის გამო. ნუთუ მსგავს მცდელობას მით უფრო არ უნდა ჰქონოდა ადგილი 1990-იანი წლებიდან მოყოლებული? მაგრამ ფაქტია, რომ ასეთი შანსი ვერ იქნა გამოყენებული.

საქმეს ვერ უშველა ზედაპირულმა რეფორმამ, კერძოდ, ისტორიის ფაკულტეტზე ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის შემოღებამ, აქედან გამომდინარე, სრული სწავლების ორი წლით მომატებამ. ყოველივე ეს ნათლად ჩანს მეცნიერ-ისტორიკოსთა დღევანდელი თაობის მაგალითზე. თუმცა მისი წარმომადგენლები გათავისუფლებული არიან ე.წ. მარქსისტულ-ლენინური დოგმებისაგან, მაგრამ ეს საქმის, საგანთა ნორმალური ვითარებისათვის სულაც არ კმარა. ასევე არ კმარა შეეჩერდეთ ცალკეული, თუმცა თავისთავად ძალიან საინტერესო საკითხების დამუშავებაზე, საჭიროა მნიშვნელოვანი პრობლემების დამუშავება, ახალი განმაზოგადებელი ნაშრომების შექმნა, რაც მეტ ერუდიციასა და თეორიულ მომზადებულობას თხოულობს. მაგრამ ეს ყველაფერი საგანგებო შესწავლას საჭიროებს და იგი, იმედია, ისტორიკოსთა, აგრეთვე ფართო საზოგადოებრიობის, სპეციალური განსჯის საგნად იქცევა.

ერთი სამეცნიერო საზოგადოების იუბილე და დღევანდელობა¹

ქართველმა საზოგადოებრიობამ მშვენიერად უწყოდა თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი წარსულის ცოდნას ერის თავისთავადობის შესანარჩუნებლად, თავისუფლების მოპოვებისათვის ბრძოლაში. მოწინავე ქართველები ცდილობდნენ არსებულ კადრების ერთად თავმოყრას, მათი ძალისხმევის გაერთიანებას. ცნობილი ისტორიკოსისა და არქეოლოგოსის დიმიტრი ბაქრაძის ინიციატივით 1873 წელს დაარსდა კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება, მის ბაზაზე და დიმიტრი ბაქრაძისავე თავჯდომარეობით – კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საზოგადოება (ფუნქციონირებდა 1881-1886 წლებში). მაგრამ საზოგადოებას ეს როდი აკმაყოფილებდა, მას სურდა შესაბამისი სამეცნიერო საზოგადოება დაკავებული ყოფილიყო მხოლოდ საქართველოს ისტორიის თემატიკით.

1880-იანი წლების დასაწყისში ილია ჭავჭავაძის ერთ-ერთი თანამოაზრე და თანამებრძოლი გრიგოლ ყიფშიძე წერდა: "ჩვენ არამც თუ მმართველობა (ხელისუფლება-გ.ყ.) და მთავრობა გროშით არ გეშველის, რომ ჩვენ საკუთარი საისტორიო საზოგადოება გექონდეს, არამედ ჩვენც ვერ მოგვიყრია ერთად თავი, რომ რაც მთავრობისაგან გვაკლია, ის შეერთებულის შრომით და ბეჯითობით ავასრულოთ. აი ამისათვის გვეგონია, რომ აუცილებელი საჭიროებაა შესდგეს ჩვენში საისტორიო საზოგადოება, რომელიც შეჰქმნის საისტორიო სკოლას და შეგვასწავლის წარსულს. აი ამისათვის გვეგონია, რომ ეს საზოგადოება, დღეს იქნება თუ ხვალ, უსათუოდ უნდა შესდგეს და საგნად, სურვილად, სჯულად უნდა გაიხადოს წარსული, რადგან ეს წარსული ახლანდელ ჩვენს მდგომარეობაში, როდესაც აწმყოში არარაღი ვართ, ერთადერთი საგანია, რომელიც გვაგონებს ჩვენს ეროვნულობას"². გრიგოლ ყიფშიძე სთხოვდა დიმიტრი ბაქრაძეს შეედგინა საზოგადოების "წესდებულება" (წესდება). დიდად სამწუხაროდ, ამგვარ წამოწყებას სასურველი დაბოლოება არა ჰქონია.

¹ დაიბეჭდა გაზეთ "საქართველოს რესპუბლიკაში". გასული წლის 22 ნოემბერს.

² იხ. სტატია "საისტორიო სკოლა და საისტორიო საზოგადოება", ჟურნალი "ივერია", 1882, 10, გვ.126.

მსგავსი მცდელობა გააგრძელა ასევე ცნობილმა ქართველმა ისტორიკოსმა და არქეოლოგოსმა ექვთიმე თაყაიშვილმა. 1900 წლიდან მას თბილისში ჩამოყალიბებული ჰქონდა “საქართველოს ისტორიკოსთა და ლიტერატურის მოყვარულთა წრე”, ხოლო მას შემდეგ რაც რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს გადაწყვეტილებით ნებადართულ იქნა ეროვნულ სამეცნიერო საზოგადოებათა დაარსება, ექვთიმე თაყაიშვილმა შეადგინა წესდების პროექტი, რომელიც თხოვნასთან ერთად წარუდგინა მეფისნაცვალს კავკასიაში ილარიონ ვორონცოვ-დაშკოვს. უკანასკნელმა ნებადართო ერთი წლის შემდეგ, 1907 წლის ივნისში, რის საფუძველზედაც 30 ივნისს წესდება დამტკიცებულ იქნა. ამავე წლის 20 სექტემბერს შესდგა დამფუძნებელი კრება, რამაც დასაბამი მისცა “საქართველოს საისტორიო და საეტნოგრაფიო საზოგადოებას”. სხვათა შორის ზემოთმოხსენიებული გრიგოლ ყიფშიძის აზრით, “ილიავეა სულიერი მამა იმ ახალის საზოგადოების დაარსებისა, რომელმაც ასე მალე მოიპოვა თანაგრძნობა ჩვენის ქვეყნისა და რომელსაც ეწოდება “საისტორიო და საეტნოგრაფიო საზოგადოება”¹.

როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ საზოგადოებას ამ დღეებში ასი წელი შეუსრულდა. კარგად არის ცნობილი იუბილარი საზოგადოების საქმიანობა.²

ექვთიმე თაყაიშვილის საზღვარგარეთ (საფრანგეთში) წასვლის შემდგომ “საქართველოს საისტორიო და საეტნოგრაფიო საზოგადოებას” სათავეში ჩაუდგა ივანე ჯავახიშვილი. ცხადია, ამგვარი საზოგადოების არსებობას მით უფრო ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით, საბჭოთა ხელისუფლება დიდხანს ვერ შეურიგდებოდა და მან ივანე ჯავახიშვილის შერისხვისას, 1931 წელს, არსებობა შეწყვიტა.

საბჭოთა ხელისუფლების აზრით, მით უმეტეს 1936 წელს ენიმკის (ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის), ხუთი წლის შემდეგ კი ისტორიის ინსტიტუტის დაფუძნებით, თითქოს ზედმეტი გახლდათ ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ დაარსებული სამეცნიერო საზოგადოების ფუნქციონირება. მაგრამ მიუხედავად ამისა, საბჭოთა ხელისუფლების შედარებითი ლიბერალიზაციის კვალობაზე, 1959 წელს დაარსებულ იქნა “ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოება”,

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებანი, ტომი I, 1914, ტფილისი, მიხეილ გედევანიშვილისეული გამოცემა, გვ. LXVI.

² ამის თაობაზე იხ. როინ მეტრეველის საეციალური მონოგრაფია “საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება”, თბილისი, 1982 წელი.

რომელსაც 1976 წლის შემდგომ ეწოდა “საქართველოს საისტორიო საზოგადოება” და რომელიც ფუნქციონირებდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიასთან. აღნიშნულ საზოგადოებას 1966 წლამდე სათავეში ედგა ნიკო ბერძენიშვილი, ხოლო შემდეგ, ოცი წლის განმავლობაში, გიორგი ჩიტაია.

ვიმეორებთ, მიუხედავად მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში ისტორიისა და არქეოლოგიის ინსტიტუტის, ხოლო თბილისის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე საქართველოს ისტორიის, ასევე არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის კათედრების არსებობისა, აღნიშნულ საზოგადოებას ჰქონდა თავისი ფუნქციები, რომელიც ასე თუ ისე აღსრულებოდა.

საზოგადოების წესდების თანახმად უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა ყრილობა, რომელიც უნდა გამართულიყო ხოლმე ხუთ წელიწადში ერთხელ. 1989 წლის 25 ნოემბერს შედგა მორიგი ყრილობა, რომელსაც უნდა მიეღო ახალი წესდება. ყრილობა უნდა გაგრძელებულიყო მეორე დღესაც, რაც, სამწუხაროდ, ვერ მოხერხდა.

აღნიშნულ თავმოშობელობას დაემატა აგრეთვე საქართველოში განვითარებული ცნობილი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენები. ყოველივე ამის გამოისობით “საქართველოს საისტორიო საზოგადოება”, თავისი ყრილობებით, სამეცნიერო საბჭოთი, პრეზიდიუმით, ადგილობრივი ორგანიზაციებით და ა.შ., და რაც უფრო მთავარია, თავისი ფუნქციებით, ფაქტობრივად აღარ არსებობს. ამ ხნის მანძილზე იგი სულს დაფაქდა. მხოლოდ ფორმალურად, სხვადასხვა განცხადებების კეთებისას, ოდენ თსუ-ის სოხუმის ფილიალის ადგილობრივი ორგანიზაციის ბაზაზე თუ ცდილობდნენ მისთვის სული ჩაებერათ. იყო რამდენიმეგზისი დაპირება, კერძოდ განსვენებულ აკად. ბატონ ანდრია აფაქიძის პირით, რომ “საქართველოს საისტორიო საზოგადოება” განაახლებდა სერიოზულ ფუნქციონირებას, მაგრამ ამაოდ.¹

ჩვენი მტკიცე შეხედულებით, დღევანდელი მწვავე გამოწვევას სთავაზობს კერძოდ ქართველ ისტორიკოსებს, არქეოლოგოსებს, ეთნოლოგოსებს და მისთ. მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ უკანასკნელნი

¹ “საქართველოს კანონში საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის შესახებ”, რომელიც მიიღო საქართველოს რესპუბლიკის პარლამენტმა 2007 წლის ბოლოს (ასევე წინა, 1999 წელს მიღებულ კანონში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შესახებ) არაფერია ნათქვამი სახელდობრ საქართველოს საისტორიო საზოგადოებაზე. აშკარაა, რომ ე.წ. “დიდმა აკადემიამ” იგი თავიდან მოიშორა. ისე, ხომ ძალიან საკვირველია, თუ როგორ გაჰქრა ასე უკვალოდ სამეცნიერო-საზოგადოებრივი საზოგადოება, რომელიც თავის რიგებში თითქოს ოცი ათას წევრზე მეტს აერთიანებდა?!

სათანადოდ რეაგირებდნენ მასზე. ამას კი ხელს უშლის შესაბამისი სპეციალისტების გაერთიანების არარსებობა. ასევე ე.წ. საქართველოს ისტორიკოსთა ეროვნული კომიტეტი კი ოდენ ფორმალურად, ისტორიკოსთა და მისთ. გერონტოკრატიის მხრივ საზოგადოების თვალის ასახვევად არსებობს.

ასე რომ, ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ დაფუძნებული “საქართველოს საისტორიო და საეტიმოგრაფიო საზოგადოების” ანალოგიური დაწესებულების არსებობა და სერიოზული ფუნქციონირება ჩვენი გადაუდებელი საქმეა. დრომ მოიტანა უამრავი პრობლემა, რომელთა გადაწყვეტაც გათითოკაცებულ ისტორიკოსებს და ა.შ. არ ძალუძთ.

შეგახსენებთ, რომ იუბილარი საზოგადოება მხოლოდ სამეცნიერო კი არა, არამედ საზოგადოებრივი ხასიათისაც იყო. მასში გაწევრიანებული იყო ხუთასზე მეტი წევრი, რომელთა შორის მეცნიერთა რაოდენობა უმნიშვნელო გახლდათ. კერძოდ, მასზე ზრუნავდნენ ცნობილი ქველმოქმედებიც. ამდენად ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ დაფუძნებული საზოგადოების საქმე ჩვენი საზოგადოებრიობის, საერთოდ საზოგადოების საქმეც არის.

და ბოლოს დავსძენთ, რომ საუკუნოვან იუბილესთან დაკავშირებით აუცილებელი გახლავთ გავიხსენოთ “საქართველოს საისტორიო და საეტიმოგრაფიო საზოგადოების” ღვაწლი და მნიშვნელობა. მაგრამ უფრო მთავარია, წარმატებით გავაგრძელოთ ის საქმე, რასაც აღნიშნული საზოგადოება ემსახურებოდა.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

1. ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობა და პერსპექტივები.....	3
დანართი	
№1. ერთი მწარე გაკვეთილი მეცნიერებაში.....	26
№2. როგორ გვასწავლიდნენ მომავალ ისტორიკოსებს?.....	30
№3. ერთი სამეცნიერო საზოგადოების იუბილე და დღევანდელობა.....	36